

Kóbor Tamás, a moralista író

A különböző irodalomtörténeti korokban mindig voltak (és bizonyára lesznek is) különösen prosperáló időszakok. Ekkoriban valamilyen okból kifolyólag az átlagosnál több kiváló író élt és alkotott egy időben. Azok, akik ezekben az időkben próbálják meghatározni az irodalmi kánont, meglehetősen nehéz helyzetben vannak: sok nagyszerű alkotó közül nehéz kiválasztani azt a néhányat, akit a legnagyobbaknak tartunk, és nehéz meghatározni, ki az, akit hátrébb sorolunk. Ezekben a kényes esetekben történhetnek méltánytalanságok is.

A magyar irodalomban ilyen kiemelkedően prosperáló kor volt a 19-20. század fordulója, a Századforduló. Ilyen kiváló alkotó volt a korban többek között Kosztolányi Dezső, Babits Mihály, Ady Endre, Móricz Zsigmond, hogy csak azokat említsük, akikről még az iskolai oktatásban is szó esik. Ilyen nehéz helyzetben volt akkoriban Gyulai Pál, Schöpflin Aladár, vagy Horváth János. És ilyen méltánytalanság esett meg Kóbor Tamással.

Bár saját korában rendkívül elismert szerző volt, napjainkban alig ismerik néhányan Kóbor Tamás nevét, annak ellenére, hogy három kiadó is megpróbálkozott egy-egy műve újrakiadásával (a Pesti Szalon Könyvkiadó 1993-ban *Budapest* című regényét, az Argumentum Kiadó 2003-ban az *Aranyhajú Rózsika* című babaregényt, a Múlt és Jövő Kiadó pedig 2007-ben a *Ki a gettóból* című regényt adta ki újra). Ki is volt az a Kóbor Tamás?

1910-ben egy rendkívül ismert, és nagyon népszerű képes folyóirat, melynek neve úgy hiszem többek előtt még ma is ismert, Tolnai Világlapja, így ír róla:

„Ha franciának születik, ma a világ első írói között emlegetik. De mert magyar, meg kell elégednie a mi közönségünk lelkes elismerésével. Pompás szatírája, közismerete és mindent meglátó kézsége a vezércikkírók és novellisták legelsőjévé avatták.”¹

Ma már ebből a lelkes elismerésből semmi sem maradt. Ez a korában olyannyira nagyra becsült író, a Krúdy Gyula által Budapest regényírójának nevezett Kóbor Tamás, 1967. augusztus 28-án született Behrmann Adolf néven Pozsonyban egy szegény zsidó bádigos legkisebb gyermekeként. 1870-ben költöztek Pestre, ahol rendkívül szerény körülmények között éltek, a szülői házban gyakorlatilag folytonos gazdasági válság dúlt. Apja zsarnoksága és az örökös szegénység acélozták meg teljesen. (Gyermekevei viszontagságaiból meríti az ihletet a *Ki a gettóból* című regény megírásakor.) Nehéz körülmények között végezte el a középiskolát, és szerzett később jogi végzettséget (valószínűleg a Jogakadémián). Miután lediplomázott, a Magyar Általános Hitelbank tisztviselője lett. Valószínűleg az is maradt volna, ha egyik nővére történetesen nem Kiss József költőhöz ment volna feleségül, aki 1889 decemberének végén egy fiatalokból álló társaságban megalapít egy később igen jelentőssé váló lapot, mely *A Hét* címet kapja. A főszerkesztő már 1890-ben meghívja sógorát (aki már középiskolás korában is írogatott) lapja egyik szerkesztőjének, aki legelőször is új nevet választott magának, később ezen a néven válik ismertté. Választása Burns Thomas O'Shanter című figurájának főszereplőjére esett, akinek nevét Arany János Kóbor Tamásként fordította le magyarra. Így lett Behrmann Adolf Kóbor Tamássá.

Tevékenységének kezdeteire *A Hét*-nél így emlékezik vissza az író:

„A kéziratok behajtásában én helyettesítettem Kiss Józsefet. Már az első számtól kezdve állandó rovatom lett a mások által megígért, soha el nem készült cikkek megírása. Idővel ez lett a leggazdagabb rovata a lapnak. Több mint fél tucat ilyen munkatársunk volt, Ambrus Zoltánnal,² Tóth Bélával és Keszler Józseffel az

¹ Tolnai Világlapja, 1910. december 25., p. 3016.

² Érdekes összevetni ezt a megjegyzést Rákosi Viktoréval, aki Ambrus Zoltán írói viselkedésére másként emlékezik vissza:

„Péntek. (Kiss József) Reggel beszél a Kammonba:

- Nincs itt Ambrus?

Ebéd után az Otthonban:

- Nem láttátok Ambrust?

Hatkor a Hungáriában:

- Nem látták Ambrust?

Este a Kis-Pipában:

- Nem volt itt Ambrus?

Ambrus Zoltán ugyanis többnyire két cikket ír egy számba, s ezt (bosszút állva mindnyájunk helyett) mindig pénteken éjjel írja meg. Kiss egész nap keresi, hogy legalább egy cikket kiszorítson belőle estig. De ez még sohase sikerült. Az Ambrus-napokon velünk édes, mint a méz.” (*A Hét. Politikai és irodalmi szemle. 1890-*

élen. Ezek hétről hétre szorgalmasan és határozott biztonsággal elfelejtették megírni a cikkeket és a novellákat. Lapzártakor mit tehettem egyebet, minthogy teleírtam a lapot. Ha a novellairódalom írói megbízhatóbbak lennének, akkor belőlem sohasem lett volna író.”³

A Kóbor Tamás-féle behajtás nagyon emlékezetes lehetett a többi író számára: A Hét századik számában Sipulusz (Rákosi Viktor⁴) így emlékezik meg az íróról:

„Becsületszavadat adod (Kiss Józsefnek), hogy a cikk ma estére meglesz. Ő gúnykacajban tör ki, s távozik. Akkor, ülj le, ó, író, és írd meg a cikkelyt, különben következik – Kóbor Tamás.

Kóbor Tamás igen kellemes, szelíd fiatalember volna, ha Edison a telefont föl nem találta volna. Bárhová mégy a városban, utánad húzódik ez a mennykődrót, s akár a Fiumében, akár az Otthonban, akár a szerkesztőségben ülsz, rád csenget Kóbor Tamás, azzal az üzenettel, hogy a kézirat este hétkor A Hét irodájában legyen.

Ekkor a cikkelyügy lelkedben már oly óriási mérveket ölt, hogy annak meg nem írása rettentő nemzeti szerencsétlenségnek tűnik fel előtted.

És megírod.”⁵

De nemcsak A Hétnél írt és tevékenykedett Kóbor Tamás. Írt a Magyar Hírlapba, hamarosan Gajáry Ödön csábította át saját újságjához, a Magyar Újsághoz (később közösen alapítanak majd lapot, Az Újságot), majd amikor ez megszűnt, a Pesti Hírlaphoz szerződött, s ott is maradt haláláig. Mindeközben sohasem lett hűtlen Kiss József lapjához, de neve feltűnt a legtöbb ismert lapban, így a Vasárnapi Újságban, Tolnai Világlapjában, a Literatúrában, a Magyar Szalonban, de a bécsi Panorámában, a pozsonyi Képes Hétkorban, a New York-i Népkarantban, az Orosházi Közlönyben, vagy a clevelandi Magyar Hírmondóban is.⁶

Annak ellenére, hogy ilyen jelentős számú lapba írt, szépíróként is rendkívül ismert volt saját korában. Véleményem szerint igazi jelentősége ebben rejlik. Kóbor Tamás nagyszerű publicista, kiváló cikkeket ír, saját hírlapjában, Az Újságban megjelenő glosszái, a Rovás-ok nagyszerű vezércikk-újítási kísérletek, de mondanivalójának valódi mélysége regényeiben és novelláiban (a műfajok sajátosságai miatt is) mutatkozik meg. Szerepét és jelentőségét a magyar irodalomban a ma már szintén kevésbé ismert és kevésbé emlegetett Kárpáti Aurél így határozza meg:

„Úttörő érdeme kettős. Egyrészt az elsők közé tartozik, aki Budapestet, a nagyvárost (vagy legalább annak egy jellegzetes rétegét) felfedezte a magyar regényírás számára, másrészt a legtehetségesebb kialakítója nálunk a szociális és pszichológiai aláfestésű realista regénynek. A naturalizmussal kacérkodó, de valójában stílusromantikus Bródy Sándor programját bizonyos értelemben ő valósította meg, szinte stendhali tárgyilagossággal és szárazsággal. Mindenesetre: illúzióktól ment, hűvös józansággal. Írói adottságainak legmélyebb gyökere szerint Kóbor tulajdonképpen kritikus. (...) Boncoló, elemző és értékelő elme, sokkal inkább, mint ábrázoló, telve problémafejtő kíváncsisággal, és ítélkező moralista-hajlandósággal. Éles szeme a jelenségek mögött bujkáló, oksági összefüggéseket kutatja. Puritán kifejezésmódja ezért rokon azzal az értekező prózával, amelynek legfőbb szenvedélye a bizonyítás és kedvenc szava a tehát. Ez a rendkívül éles eszű, keserűen okos és rezignáltan bölcs író sohasem éri be a pusztá konstatálással. Meggyőzésre is törekszik.”

Ennél tömörebben nem lehetne összefoglalni Kóbor Tamás jelentőségét, ugyanakkor van egy gyenge pontja a szövegnek, és ez a naturalizmus felelőlegesen. Kóbor Tamást saját korában is, és később is sokan (Szerb Antal, Schöpflin Aladár, Juhász Gyula, Krúdy Gyula) tekintették naturalista íróknak, és kétségtelenül igaz rá az is, amit Babits ír Az európai irodalom történetében a realizmust és a naturalizmust elemezve: „... az író a saját milióját írja. Ismert és közlő látott valóságdarabot, a maga különös levegőjével, sűrű és teljes realitásában. Mintha csak mentül megbízhatóbb dokumentumot akarna hagyni a jövőnek saját vidékéről, nemzetéről, fajtájáról, kasztjáról...”⁷, ő maga azonban sehol sem írt úgy önmagáról, mint naturalista íróról. Nem értek egyet azzal a feltételezéssel⁸, hogy ezt csupán azért nem tette, mert okult a Bródy Sándort ért kíméletlen támadásokból. Véleményem szerint nem szabad Kóbor Tamás munkásságára úgy tekinteni, mint a zolai programot megvalósítására a magyar irodalomban, mert így tekintve a művek óhatatlanul is egysíkúvá válnak. Ha arra gondolunk, hogy Kóbor a szereplőit különböző élethelyzetekbe helyezi, és megnézi, hogy is viselkednek, akkor regényei talán érdekesebbek, ám egy idő után mérhetetlenül unalmasok válnak, hiszen néhány regény után sejtjük, hogy a következő főhős is elcsúszik az erény síkos útján. Ha azonban műveire úgy

1899. Válogatás. Szerk: Fábri Anna és Steinert Ágota. Budapest, Magvető Könyvkiadó, 1978. p. 70-72. Megjelent A Hét századik számában.)

³ Szilágyi Ödön: *Kóbor Tamás*. Délibáb, 1928. május 19., p.12-13.

⁴ Gulyás Pál: *Magyar Írói álnév lexikon*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1978.

⁵ *A Hét. Politikai és irodalmi szemle. 1890-1899*. Válogatás. Szerk: Fábri Anna és Steinert Ágota. Budapest, Magvető Könyvkiadó, 1978. p. 70-72. Megjelent A Hét századik számában.

⁶ Sánta Gábor: „A kiábrándult urbanitás poétája”. In.: Budapesti Negyed. 23. szám, 1999 tavasz, p.16.

⁷ Babits Mihály: *Az európai irodalom története*. Budapest, 1979. p. 462.

⁸ Sánta Gábor: „A kiábrándult urbanitás poétája”. In.: Budapesti Negyed. 23. szám, 1999 tavasz, p.24.

tekintünk, mint ábrázoló regényekre, melyek Budapestet és annak egy rétegét (egy jelentős rétegét) mutatják be, akkor elszorul a szívünk látva a küzdelem a jóért, a kísértésbe vivő út szélességét, és a bukásba sodródó erőket.

Kóbor Tamás hangja kétségtelenül tárgyilagos és száraz. Szükséges is ez a hang, különben regényei túlzottan érzélgőssé, színpadiassá válnának, esetleg úgy éreznék, mesét olvasunk, márpedig az író a valóságot akarja bemutatni nekünk, és akarja is, hogy tudjuk, szereplői lehetnek ugyan fiktívek, de maga a történet igaz. Bíró Lajos, az író kortársa, egy kritikájában azt írja⁹, hogy Kóbor a megvetés hangján szól hőseiről, de e mögött a hang mögött mégis ott rejlik a szeretet a főhősök iránt. A magam részéről hangjában nem érzem a megvetést, a szeretettel azonban egyetértek. Kóbor Tamás olyan hangon ír, mint egy orvos, aki felfedezi szívének kedves páciensénél az előrehaladott tüdőbajt. A páciens közel áll hozzá, de a tüdőbaj attól még tüdőbaj marad. Talán e miatt a rejtett szeretet miatt nem nevezném az író naturalistának. Kóbor szereti a „pácienseit”, és szereti írni a „tüdőbajról” is. Mondhatatlanul érdekli őt Budapest valamennyi betegségével és betegével együtt. Már korai írásaiban is megtaláljuk Budapest életének legfontosabb tereit, melyeket később regényeiben jelképpé is emel, ahogy tudósításainak témái (a prostitúció, a nyomor, a kávéház, a korrupció) is mind megjelennek szépirodalmi műveiben. Már a kilencvenes évek legelejétől foglalkoztatják a társadalmi különbözőségek, először a fővárosi szemétteltelepeken élők nyomorult életét mutatja be, majd 1892 végén és 1893 elején a kávéházakról és a fővárosi társasági élet fontos színtereiről ír.¹⁰ Tárcáit és szépirodalmi műveit olvasva világossá válik, hogy Kóbor Tamás moralista író. Minden írásában hirdeti a szilárd erkölcs fontosságát, mely a tisztességes emberi élet alapja, mely nélkül az egyén menthetetlenül elbukik. Az író múlhatatlan érdeklődéssel vizsgálja az erkölcs normáinak megszegése okozta bukások törvényszerűségeit. Regényeiben az erkölcs különböző nézőpontból történő bemutatására törekedett. Vallotta, hogy kora Budapestjének társadalmában léteznek olyan kényszerítő folyamatok, amelyek a hasonló körülmények között élők többségét nagy valószínűséggel azonos sorsra predesztinálják, ezért is gyakori nála a tipizálás. A privát sorsokban az általánost keresi, mely összeköti az azonos sorsúakat. Első erkölccsel foglalkozó regényében, *A tisztesség nevében* című műben a prostitúció témáját igyekszik körüljárni, de ugyanezt a kérdést feszegeti még több későbbi regényében is (*A csillagok felé*, *Budapest, Az élet ára*). Ezekben a művekben bemutatja a züllés megannyi lehetőségét, stációit és végállomását.

A tisztesség nevében (1908) című regényében egy olyan nő élettörténetét mutatja be, akit, mikor az éhenhalás szélén állt, egy ifjú orvosnövendék megmentett, majd elcsábított. Flóra így lépett le a tisztesség útjáról, és vált híresen gazdag és szép kokottá. Egy napon balsorsa egy éhező férfivel hozza össze, akit felkarol, segít neki, hogy bizonyítsa, nem törvényszerű az, ami vele történt. A férfi azonban „hálából” visszaél naivságával és feltámadó szerelmével, és gyalázatosan becsapja. Házassággal hitegetve elcsalja minden pénzét, megszerzi régi jó barátjának politikai támogatását, így emelkedik a társadalmi ranglétrán is, az első adandó alkalomkor azonban hátat mutat a nőnek, és elveszi az ellenzék egyik befolyásos emberének unokahúgát, hogy így egy csapásra főispán és gazdag földbirtokos legyen. Flóra nem heveri ki a csapást, először belebetegszik a csalódásba, majd öngyilkos lesz. A becstelennül szerzett vagyon azonban nem hoz tartós sikert a férfinak: felesége elszökik tőle, ő maga szereplőkre költi minden pénzét, „ugy olvadt el dicsősége, ahogyan keletkezett”¹¹, pár év múlva ugyanott van, ahol a regény kezdetén: az utcán támolyog éhezve. (Helyzete annyiban súlyosabb, hogy eszébe jut Flóra, aki „fölsegítette és akkor tönkretette ő.”¹², és akinek képétől a nyomorúság óráján nem szabadulhat.) Most azonban nem jön senki, aki megmentené, így végül a Dunába veti magát, ahogy azt a regény első lapjain is tervezte. Ezt a fordulatot látva az olvasó óhatatlanul is felszisszen: miért is nem következett be mindez már a regény legelején.

A következő, ezzel a témával foglalkozó regény, *A csillagok felé* című mű Örléi (valójában Öringer) Riza sorsán keresztül a művészvilágot ismerhetjük meg. Ebben a könyvben Kóbor bemutatja azt a folyamatot egészen a „hurokba lépéstől” a végzetes „vergődésig”, mely a színésznők lazább erkölcsének elfogadásában rejlik. Az író felhívja a figyelmet a Magyarországon zajló leánykereskedelemre, melynek legalitását nagy mértékben a színházak biztosítják. („Nagy művész, az igaz, de hitvány ember. Máskülönböleg hogy tartaná fönn ezt az iskoláját, mely diplomát ad a félvilágnak és tönkrebolondítja a buta nagyravágyókat, akik minden tehetség nélkül, mégis minden áron színészek akarnak lenni. Maga, lelkem, nem tudja, mi az a leány-kereskedés. Ha majd tudni fogja, azt látja, hogy ez a jeles intézet is csak amolyan leány-kereskedés, csak hogy itt az áru maga fizet azért, hogy eladják.”) Kóbor Tamás szerint a legnagyobb veszedelmet az jelenti, hogy nagyon könnyű erre az útra lépni, melyről azt hiszik az elegáns ruhák, a népszerűség és a siker után vágyakozó lányok, hogy a felemelkedést hozza el (minden megengedett, hiszen a Művészetről van csupán szó!), így csak későn veszik észre, hogy lejtőn járnak, mely a biztos pusztulásba visz. Ráadásul ezen a lejtőn nem kevesen igyekeznek letaszítani a szerencsétlen teremtéseket. Az Öringer család saját kárán tanulja meg ezt (a tudatlan mama, a

⁹ Bíró Lajos: *Jegyzetek Kóbor Tamás két könyvéből*. Nyugat, 1909. 16. szám.

¹⁰ Sánta Gábor: „*A kiábrándult urbanitás poétája*”. In.: Budapesti Negyed. 23. szám, 1999 tavasz, p.29.

¹¹ Kóbor Tamás: *A tisztesség nevében*. Budapest, A Magyar Kereskedelmi Közlöny Hírlap- és Könyvkiadó-Vállalat Kiadása, é.n. p. 127.

¹² Kóbor Tamás: *A tisztesség nevében*. Budapest, A Magyar Kereskedelmi Közlöny Hírlap- és Könyvkiadó-Vállalat Kiadása, é.n., p. 127.

rosszindulatú szállásadónő, a kisváros „mindenható” újságírója, a nöcsábász költő mind Riza bukását segítenék elő akár tudatosan, akár tudattalanul), bár ebben a regényben a főhősnőnek szerencséje van: számára még van visszaút, mivel biztos családi háttér áll mögötte. A többség számára azonban ez nem adatik meg, ők nem szállhatnak ki a bezáruló ördögi körből, és menthetetlenül elbuknak.

A Budapest című regény hősnőjét, Dermák Évát egészen más tényezők motiválták, mikor lelépett a tisztességes útról. Ő hajdan (édesapja életében) jobb sorhoz szokott családjá megfelelő életszínvonalát akarta biztosítani, és ezért lett szeretője egy államtitkárhoz. (A regény külön pikantériája, hogy ehhez a „mama” is asszisztál.) Mikor a férfi megházasodik, Éva rájön, hogy bukott nő, és óhatatlanul is (példájával) magával rántotta hűgát is a becstelenségbe. A mű egyedüli valóban tiszta lelke, János öccsük, ráébredve arra, mi is a nővére valójában, öngyilkos lesz, az olvasó pedig a regény végén ott marad a jobbára biztos sejtelemmel, hogy a lányok számára már nincs visszaút, sorsuk a teljes züllés.

Az élet ára című mű, mely ismét a művészvilág fel fordul, szintén ezen regények sorába illeszthető. Itt a Bürger család viszontagságos sorsát ismerhetjük meg: Bürgerék idősebb lányukat, Helént színésznőnek tanítják, aki el is indul a siker felé. Ezt látva a család valósággal kizsigereleli a lányt (ahogy ő nevezi magát a szegény ember „egyetlen tehénkéjét”), aki a szüleiivel szembeni hála és a testvérei iránt érzett szeretet miatt képtelen lerázni magáról önző pereputtyát. A regény pikantériája ezúttal nem az anya, aki a legnagyobb kézséggel veszejtené el lánya tisztességét, hanem az az unokatestvér, aki férfi párhuzamként ugyanúgy áldozza fel magát és boldogságát saját anyjáért és nővéreiért, mint teszi azt a lány. Természetes, hogy a két fiatal egymást szereti, ahogy az is, hogy szerelmük nem teljesülhet be a családok iránti kötelezettségek miatt. Helén belehal a rárótt terhekbe, míg Miska marad az, ami addig is: rabszolga-eltartója négy vénlány testvéreinek és idős édesanyjának.

E témájú regényeinek legfontosabb üzenete az, hogy azok, akik áldozatul esnek Budapest kielégíthetetlen prostitúciós igényeinek, senkitől sem várhatnak irgalmat, vagy bocsánatot. Igaz ugyan, hogy a fővárosban az erkölcs nem jó üzlet, de aki emiatt lemond róla, az mérhetetlen árat fizet érte, és soha vissza nem kerülhet az erényesek közé. Akiket egyszer becstelennek kiáltanak ki, azoknak nincs irgalom, örökre elvesznek a társadalom szemében. Nincs, aki igazságot szolgáltatson nekik, előttük már nincs visszaút, és remény sincs számukra. Véleményem szerint, amikor Kóbor Tamás ezekkel a kényes témákkal foglalkozik, nem a Zolai programot kívánja követni, hanem saját belső szükségletére válaszol. Itt él, ebben a városban, és akárhová néz, (fizikai vagy lelki) nyomort lát. Neki, aki valóban sanyarú körülmények között élt és nevelkedett, sokkal inkább szemet szúr a szegénység, mint másnak. Azért írja meg cikkekben, novellákban és regényekben azt az irtóztató szegénységet, melyben ekkor a város lakóinak jelentős része élt, mert akarta, hogy más is meglássa, akarta, hogy mindenkinek kinyíljon a szeme. Körüljárja a prostitúciót több szempontból is. Véleményem szerint ezt nem azért teszi, hogy követ dobjon azokra a nyomorultakra, akiket így is sújt a társadalom minden megvetésével és kizsájtásával, hanem azért, hogy felhívja a figyelmet arra, hogy azok, akik a „tisztességes társadalom” tagjai, bizonyos fokig szintén felelősek azért, hogy ezek a lányok ide jutottak. (Ezt ki is mondatja a Budapest című regény főhősnőjével, Dermák Évával: „Menjen az utcára, méltóságos asszonyom, ezrivel látja ott a leányokat, romlottak, romlottabbak, mint én. Azért, hogy maguk, gazdagok, tisztességesek lehessenek. Az urak, akik önöknek síma udvariassággal és válogatott finomsággal bökölnek, a szegények között valóságos durva kocsisok. A pénzükkel kísértésbe viszik a szegényeket, a tekintélyükkel zsarolják, az előkelőségükkel erőszakolnak. Mit? Nagyra tartják a becsületet és jobban örülnek egy gyöngye szegény lánynak, mint tíz becsületesnek. A férfiaknak szüksége van ránk, azért kell pusztulnunk. És pusztulunk is, maholnap nem lesz már szegény asszony, aki szegény gyermeket szülne.”) A másik oldalról ezek a regények egyfajta védelmet is ad(hat)tak azoknak a lányoknak, akik olvassák őket, hiszen olyan dolgokról ír bennük meglehetősen nyíltsággal (és néha bizonyos kétértelműséggel: „Flóra a mamára hasonlít, Riza pedig sem a mamához, sem a papához, hanem megfoghatatlan módon az anyai nagybátyjához. Amit a költő nem talált olyan megfoghatatlannak, mivel gyakori esetnek tudta.”¹³), melyekről nagy valószínűséggel nem beszélgettek a polgári családokban. (De legalábbis jobbnak látták egy könyvön keresztül megismertetni a lányokkal a problémát.)

Foglalkozik a prostitúció egy speciális területével: amikor az egyén önnönmagát áldozza fel a pénzért. Erről szól a Ki a gettóból, a Hamupipőke öngyűsége, és babaregénye, az Aranyhajú Rózsika is. Az első két regény egyszerre jelent meg, 1910 karácsonyán két-két díszes kötetben.

A Ki a gettóból középpontjában a Szerecten utcában élő Stadler család küzdelmes sorsa áll. Az elbeszélő Stadler Misi, a legkisebb fiú, de a valódi főszereplő nem ő, hanem édesapja, az öreg bádogos, aki kétségbeesetten küzd a régi világ fenntartásáért az újjal szemben. Kisiparosként szembe kell néznie a gyári tömegtermelés rémével, hívó és becsületes zsidó emberként pedig a tradicionális értékek fokozatos eltűnésével. Ő az, aki minden szegénysége mellett ragaszkodik a pénteki szertartásokhoz, minden nehézség ellenére iskolába járattja gyerekeit, hogy azoknak lehetőségük legyen kitörni a gettóból, és élhessenek megbecsült polgárként, és ő az, aki nem hódol be a legnagyobb hatalomnak, a pénznek. A másik főszereplő Móni, akinek sikerült külföldön gazdaggá lennie, és megszereznie feleségül egy gazdag lányt, Budapest leggazdagabb és legtekintélyesebb családjából. A gazdagságnak azonban ára van: elhagyja a vallását, és el kell hagynia szüleit és testvéreit is, mivel

¹³ Kóbor Tamás: *A csillagok felé*. Budapest, Légrédy testvérek könyvnyomdája, 1918., p. 68.

apósának és főleg feleségének nem felel meg az a mód, ahogy ők élnek (ő maga pedig nem emel szót érdekükben). Végül a két család teljesen szakít egymással: Móni járja a meggazdagodottak útját, míg az apa visszatér a szegénységbe feleségével és gyerekeivel: „Te fiam, nagyon jól tudod, hogy miért fogadtam el tőled a pénzt. Nem azért, hogy henyéljek, hanem hogy dolgozzam, nem azért, hogy úr legyek, hanem a te kedvéért, és annak a családnak a kedvéért, melybe beléptél. (...) Te, édes fiam, az írás szerint elhagytad apádat, anyádat, testvéreidet és új kötelekbe léptél. Isten áldjon meg, hogy tisztelni akartad szüleidet, de járj új utadon, mely más emberek közé vezetett, én visszamegyek az én becsületes szegénységembe, a gyermekeim követni fognak és ahogy eddig nem hagyott el az Isten, ezúttal sem fog elhagyni. Nekem nem kell a pénzed, nem kell az uraságod, amit adtál, az utolsó fillérig visszaveheted. Isten veled, édes fiam, élj boldogul feleségeddel s ha eszedbe jutnak öreg szülőid, azt akarom, ne gondolhass rájuk, csak a legnagyobb tisztelettel.” A regény végén Kóbor Tamás érezteti az olvasóval, hogy az igazi érték az apa családjában van, nála, aki hű maradt önmagához, hű maradt értékeihez, hű maradt az Istenéhez, és nem adta el magát: „Egyikünk sem sajnálta otthagyni a gazdagságot, egyikünk sem félt a jövőtől. (...) Hadd lássák a gazdagok, hogy itt van az igazi büszkeség és becsület. A gazdagok! Móni is, az ő magas eleganciájával különös, szomorú finnyásságával közjük került.”¹⁴

A Hamupipőke önagysága című regényében Kóbor Tamás a Stadler család egy másik gyermekének történetét dolgozza fel: a jólelkű, ám kissé együgyű Emma és Löwinger Dávid hegedűművész (akit szintén ismerünk már a *Ki a gettóból*) házasságán keresztül mutatja be, milyen rettentő hatalma van a pénznek, hogyan rombolja le az alapvetően szimpatikus fiatal férfi személyiségét, hogyan hagyja el egyszerű feleségét (aki végigélte vele a kezdeti nehézségeket) egy káprázatos énekesnő kedvéért, aki kifacsarja őt, majd, amikor már nincs semmi pénze, elhagyja. Közben továbbra is nyomon követhetjük a család egészségének küzdelmét a szegénységgel szemben, olvashatunk az apa sikertelen boldogulási kísérletéről a nagyvilágban („Aki nem tud boldogulni a hazájában, az másutt sem boldogul; a viszonyok más formában ugyanazok, csak az emberek vagy életre valók, vagy élehetlenek. Ezt is megtanultam, dicsértessék az úr isten ezért a tanulságért is.”¹⁵), és a fiúk sikeres kitörési próbálkozásairól, melyeknek köszönhetően a család lassan jobb körülmények közé kerül.

Az Aranyhajú Rózsika című babaregényben ismét szembeállítja a szegényeket a gazdagokkal: a mese keretében mondja el lesújtó véleményét a város erkölcséről, a gazdagok égbekiáltó bűneiről, a törtétesről, a karrierizmusról, és ezzel szembeállította a szegények tisztaszívűségét, romlatlanságát, mely akkor kerül veszélybe, amikor felvillan előttük a jómódba kerülés lehetősége. „Ott a pénz és itt a szeretet” – mondja a befejezésben az ember, aki a szegénységet választja, hogy érző emberi lény maradhasson.¹⁶ Ebben a regényben egy anya eladja babának kislányát, Rózsikát, hogy másik gyermeke életét megmenthesse a kapott pénzen. Mire azonban megkapja a pénzt, gyermeke meghal, élete elveszíti értelmét. A pénzt a vele együtt lakó családnak adja, akiknek így lehetőségük nyílik elhagyni földalatti odújukat, lakást vesznek, tisztességesen felöltöznek, a családfenntartó pedig sikeres üzletember, sőt városatyja is lesz. Az anya és a lány nagyszerűen felveszik a gazdagság gúnyját, az apa és a fiú azonban idegenül mozognak benne. A legjobban az újra kislánnyá lett hajdani babahercegnő simul be a gazdagok világába, mindentől elfordul, ami hajdani szegénységére emlékezteti, így anyjától is. Végül az apa kiszakad a családból, visszatér a szegénységbe (menne vele a fiú is, de apja nem hagyja, nem akarja, hogy újra koldus legyen), és együtt vár Rózsika anyjával, hogy amikor minden összeomlik majd körülöttük, ők ott legyenek szerető támaszként. Várnak, mert „minden út visszafelé is vezet.”¹⁷

Szintén a fővároshoz köthetők (részben vagy egészben) azok a regényei, melyekben egy-egy élettípust igyekszik felvázolni: A halál című regényében a tudós, Pók Ádám hetvenhét életében a művész, a Hamlet az irodában című műben pedig a hivatalnok életkörülményeit- és lehetőségeit mutatja be. Ezek közül a regények közül különösen az utolsó említésre méltó, mely amellet, hogy a kishivatalnokok életébe ad egyfajta betekintést, generációs problémákra is felhívja a figyelmet: bár a regény elbeszélője nem az apa, mégis leginkább az ő szemszögéből ismerjük meg az eseményeket. Végig kell élnie, hogy a világ alaposan megváltozott fiatalsága óta, és ez nemcsak hivatalbeli életét, de magánéletét is érinti. Rájön arra, hogy lánya a főnök szeretője volt, másik lánya pedig még jóval az esküvő előtt odaadta magát a szerelmének és a terhesség ténye miatt kelnek egybe. A regény olvasása közben érezzük, hogy Kóbor a régi életet, és a régi világ embereit jobban becsüli: „Uj világ? Haszontalan emberek vannak, akik a világot tönkreteszik. A fiatalok? Tíz évvel ezelőtt átadtam az üzletet fiainak és vőmnek. Hatvanéves koromban, gondoltam, jogom van már pihenni és mindenütt hallottam, hogy az új világba új emberek kellene. Öt év múltán pedig az én virágzó üzletem, melyet apámtól vettem át, csőd szélére jutott. Az új viszonyok, a csonka ország, a rossz pénz, majd a kevés pénz – ez volt a mentség. És hatvanötéves koromban megint bele kellett feküdnöm a dologba és most ugyanebben a csonka országban, ugyanabban a pénzszerűségben és még rosszabb vásárlóképesség mellett mindent helyrehoztam. Most hetvenéves vagyok, de amíg élek, a fiatalokat nem engedem az üzletbe. És biztos vagyok benne, mihelyt lehunyom a

¹⁴ Kóbor Tamás: *Ki a gettóból*. Budapest, Béta kiadás., p.341-432.

¹⁵ Kóbor Tamás: *Hamupipőke önagysága*. Budapest, Franklin Társulat, 1911., p.224.

¹⁶ Rónay László utószava Kóbor Tamás: *Aranyhajú Rózsika*. (Budapest, Argumentum Kiadó, 2003.) című könyvéhez

¹⁷ Kóbor Tamás: *Aranyhajú Rózsika*. Budapest, Argumentum Kiadó, 2003. p.210.

szememet, a százéves cégnek vége lesz, mint az elfujt pehelynek.”¹⁸ Hiába azonban minden, a világ változik, még akkor is, ha azok sem feltétlenül érzik jól magukat benne, akik már a modern korba születtek. Ezt az író is tudja, innen az a melankolikus, szomorú és lemondó hang, mely az egész regényt végigkíséri.

Legnehezebben besorolható regénye talán az *Idegenek*, mely egy olyan család életét mutatja be, amelyben az apa (részben) a pénzért vette el feleségét, de az esküvő után kiderül, hogy annak az adósságon kívül nincs semmije (de erről ő maga sem tud). A férfi egész életében megpróbál felesége igényeihez méltó háztartást fenntartani, de ez egyre nehezebben megy. Mikor aztán kiderülne az igazság, felesége elhagyná, de lányuk ravasz udvarlója tanácsára folytatja a hazudozást, így mégsem dől össze a házasság. Ebben a regényben Kóbor Tamás házassággal kapcsolatos visszás érzései is felszínre kerülnek (ahogy nem egy novellájában, pl. *Két ágy*, vagy az egyetlen olyan cikkében, melyet a Nyugatban jelentetett meg, *A házasság válsága* címmel 1926-ban.): „nem is olyan régen azt hittem, hogy a családi életben az a baj, hogy a benne élők nem elég őszinték egymáshoz, s hogy a közös élet formájában voltaképpen idegenek egymáshoz. De azóta megváltozott a gondolkodásom, keservesen megváltozott s úgy látom, hogy csak úgy élhetnek együtt azok, akik valaha idegenek voltak egymásnak, hogy maguknak tartják meg életük titkát. (...) Uram, (...), ön a legderekből és legtiszteletreméltóbb férfiak egyike, valóságos szent vagy hős, mert annyi éven át és még most is hazudni tudott a feleségének.”¹⁹ Természetesen nem Kóbor Tamás regénye lenne ez a mű, ha közben nem ismernék meg a gazdagok sekélyes és felületes világát.

Úgy gondolom, a didaktikai célzaton kívül Kóbor Tamás azért is foglalkozott ennyit a nyomor témájával, mert jóval nagyobb volt benne a társadalmi felelősségérzet, mint az átlagemberben. Írásait olvasva egy olyan ember képe bontakozik ki előttünk, akinek morális érzéke jóval az átlag fölött áll. 1919-ben a vörös terror után az Otthon Körben ő is felszólalt. A következő mondatok jól ábrázolják, milyen szigorú szabályokhoz tartotta magát, mit tartott megengedhetőnek, és mit utasított el: „Mi egész pályánkon a polgári társadalmat szolgáltuk, a kommunisták minket ellenségeiknek tekintettek. Mégis kíméletesen bántak velünk. (...) De még ha nem így történt volna, mi akkor sem állhatunk kegyetlen és felesleges bosszúállás szolgálatába. A mi kötelességünk mindenkor, tehát most is, a bajba jutottak, az üldözöttek védelme. Csak ez a feladat méltó a tisztességes ember tollához.”²⁰ Láthatjuk tehát, milyen fontos számára a tisztesség. Elvárja regényhőseitől, hogy tisztességesek maradjanak minden körülmények között, de ugyanezt várja el önmagától is. Kortársai soha nem is vonták kétségbe emberi tisztességét és korrektségét (pedig mindenki tudta róla, hogy Tisza István barátja volt).

Feltételezem, hogy e miatt az írói hitelesség miatt volt annyira közkedvelt saját korában. A 20. század elejétől kezdve szinte évenként jelentek meg művei, melyeket a lelkes olvasótábor pillanatok alatt szétkapkodott. Ugyanilyen érdeklődéssel olvasták cikkeit saját (*Az Újság*) és más újságokban is. Negyvenéves írói jubileuma (1931-ben) megmozgatta a magyar kulturális közéletet (pedig közben volt jó néhány olyan éve, amikor alig írt: a világháború elhallgattatta, később a fokozódó antiszemitizmus mélyen megrendítette, és egy időben kapcsolata a hatalommal is meglehetősen ziláltnak nevezhető /még lapját, *Az Újságot* is betiltják, később *Újság* címen indulhatott újra/, ez csak a húszas évekre rendeződik.²¹): a Gellért szállóban ünnepelték a népszerű író az „öntudatára ébredt magyar polgárság első bölcs és nagy krónikását.”²² A jubileumkor megjelent lapok szinte kultikus tisztelettel beszélnek munkásságáról, úgy, ahogy csak a legnagyobbakról szokás beszélni. A Magyar Hírlap például így ír: „Sorsa a nagy megelőzőké. Hatása személytelen és kézzelfoghatatlan, de benne él és benne vibrál mindenben-mindenkiben, aki és ami utána jött az elmúlt negyven év időlépcsőjén.”²³ Szöllősi Zsigmond²⁴ egyenesen ezt írja róla: Kóbor Tamás „egy pillanatig sem volt kezdő. Se abban, amit mondott, se abban, ahogyan mondta. Senkitől sem tanult, senkinek soha hatása alá nem került, se abba a kényszerhelyzetbe. Hogy bármikor és bármiben revideálja magát.”²⁵ 1937-ben, az akkor hetven éves író szintén kitörő lelkesedéssel köszöntötték mind az olvasók, mind pedig az írotársak. Zsolt Béla az *Újságban* így ír róla: „Aki a századvég stílusát újjáteremtette azzal, hogy a közhelyet gondolattal, a pátoszt a gondolat dinamikájával, s a cifra és nagyképű körmondatosságot az epigrammatikus tömörséggel váltotta fel.”²⁶ A történelem hullámai azonban hamarosan

¹⁸ Kóbor Tamás: *Hamlet az irodában*. Budapest, Franklin társulat, é.n., p. 15.

¹⁹ Kóbor Tamás: *Idegenek*. Budapest, Grill Károly Könyvkiadóvállalata, 1908., p.246.

²⁰ Sánta Gábor: „A kiábrándult urbanitás poétája”. In.: Budapesti Negyed. 23. szám, 1999 tavasz, p.19.

²¹ Sánta Gábor: „A kiábrándult urbanitás poétája”. In.: Budapesti Negyed. 23. szám, 1999 tavasz, p.17-19.

²² Sánta Gábor: „A kiábrándult urbanitás poétája”. In.: Budapesti Negyed. 23. szám, 1999 tavasz, p.19.

²³ Relle Pál: *Kóbor Tamás*. Magyar Hírlap, 1931. március 8.

²⁴ Szöllősi Zsigmond (Tiszaszöllős, 1872. aug. 5. – Bp., 1953. aug. 14.): író, újságíró. Egy.-i tanulmányai után újságíró lett. 1891-ben a Magyar Újság, 1900-ban a Budapesti Hírlap, 1914-ben Az Újság munkatársa. 1910 – 14 között a Kakas Márton c. élcslap szerk.-je. 1905 – 16-ban a Vasárnapi Újság ill. Az Újság munkatársa. Itt kitalált egy népies, szókimondó figurát, a Madár bácsit, pesti hordár személyében és az ő elmfuttatásait írta állandó rovatában. 1926-tól volt egy antikváriuma is a Fő utcában. A Petőfi Társ. tagja (1908). (In.: Magyar életrajzi lexikon, www.mek.oszk.hu)

²⁵ Szöllősi Zsigmond: *Kóbor Tamás filozófiája*. Újság, 1931. március 29.

²⁶ Zsolt Béla: *Kóbor Tamás*. Újság, 1937. október 31.

elmosták az ünnepi hangulatot. Az antiszemitizmus felerősödését nagyon nehezen viselte Kóbor Tamás. Bóka László²⁷, aki találkozott az első zsidótörvény életbelépése után az íróval, így emlékezik vissza annak dühös kitérésére: „Én egy életen át azt hittem, hogy magyar író vagyok, én belenyugodtam, hogy egy divatjamúlt író lettem, de ahhoz öreg vagyok, hogy megint én legyek a Bermann gyerek... ehhh... velem, kérem Tisza tárgyalt... velem Mikszáth tárgyalt... én karoltam fel, kérem Móricz Zsigmondot, bár nem ízlésem szerint való író, noha nagy talentum... nekem elhitték a zsidók, hogy egy Bermann lehet Kóbor... (...) senki se tud segíteni.”²⁸ A sors megkímélte attól, hogy végigélje a világháború kiteljesedését, és lássa a tömeges deportálásokat. 1942. május 26-án halt meg. Teste (feleségével, Erdei Rózsával közös sírban) a Kozma utcai izraelita temetőben nyugszik.

Kóbor Tamás írói munkájának felidézését és megőrzését napjainkban különösen fontosnak tartom. Publicisztikai és szépirodalmi műveit olvasva a régi Budapest sokszínű életében mintha a mai is életre kelne, a nyomor, a korrupció, a prostitúció kérdése ma sem ismeretetlen előttünk. Úgy gondolom, nehéz döntések előtt, válságos élethelyzetekben művei erkölcsi támaszt nyújthatnak a helyes és jó döntés meghozatalában. Már ez is elegendő ok arra, hogy felkutassuk, vagy leporoljuk műveit, és elnyerjék méltó helyüket könyvespolcainkon.

Kóbor Tamás: Budapest

„A mélységbe világitottam be, amelyen Budapest épül.”

A napjainkra elfeledett, ám korában oly nagyra becsült író, a Krúdy Gyula által Budapest regényírójának nevezett Kóbor Tamás, 1967. augusztus 28-án született Behrmann Adolf néven Pozsonyban egy szegény zsidó bádigos legkisebb gyermekeként. A család 1870-ben költözött Pestre, ahol rendkívül szerény körülmények között éltek. A később íróvá váló fiút apja zsarnoksága és az örökös szegénység acélozták meg teljesen. (Gyermekevei viszontagságaiból meríti az ihletet a *Ki a gettóból* című regény megírásakor.) Nehéz körülmények között végezte el a középiskolát, és szerzett később jogi végzettséget (valószínűleg a Jogakadémián). Miután lediplomázott, a Magyar Általános Hitelbank tisztviselője lett. Talán örökre az is maradt volna, ha egyik nővére nem Kiss József költőhöz ment volna feleségül, aki 1889 decemberének végén egy fiatalokból álló társaságban megalapít egy később igen jelentőssé váló lapot, mely *A Hét* címet kapja. A főszerkesztő már 1890-ben meghívja sógorát (aki már középiskolás korában is írogatott) lapja egyik szerkesztőjének, aki legelőbb új nevet választ magának (később ezen a néven válik ismertté, eredeti nevére kevesen emlékeznek). Választása Burns Thomas O'Shanter című figurájának főszereplőjére esett, akinek nevét Arany János Kóbor Tamásként fordította le magyarra. Így lett Behrmann Adolf Kóbor Tamássá. A visszaemlékezések alapján az író kezdetben azokat a cikkeket írta meg, melyek nem érkeztek be időben a szerkesztőségbe²⁹, így vált ismertté a k.t. monogram az olvasók előtt, ezen kívül a cikkek behajtásában segített a főszerkesztőknek, így neve az írók között is hamarosan ismertté vált. Ez utóbbi tevékenységére Rákosi Viktor *A Hét* századik számában tréfásan így emlékezik vissza:

„Becsületszavadat adod (Kiss Józsefnek), hogy a cikk ma estére meglesz. Ő gúnykacajban tör ki, s távozik. Akkor, ülj le, ó, író, és írd meg a cikkelyt, különben következik – Kóbor Tamás.

Kóbor Tamás igen kellemes, szelíd fiatalember volna, ha Edison a telefont föl nem találta volna. Bárhová mégy a városban, utánad húzódik ez a mennyködröt, s akár a Fiumében, akár az Otthonban, akár a szerkesztőségben ülsz, rád csenget Kóbor Tamás, azzal az üzenettel, hogy a kézirat este hétkor *A Hét* irodájában legyen.

²⁷ Bóka László (Bp., 1910. júl. 19. – Bp., 1964. nov. 1.): író, irodalomtörténész, egyetemi tanár, az MTA. I. tagja (1953), József Attila-díjas (1960). A bp.-i egy.-en magyar-német-francia szakos tanári oklevelet szerzett. Tanulmányainak befejezése után 1945-ig könyvtári tisztviselő az Egyetemi Könyvtárban, majd a Műegy.-i Központi Könyvtárban. A m. ellenállási mozgalom részvevője volt. Jégvilág c. verskötetét (1944) a Horthy-rendőrség elkobozta. 1938-tól kezdve több ízben teljesített katonai szolgálatot. 1947 ápr.-ától 1950 aug.-áig adminisztratív államtitkár a Közoktatásügyi Min.-ban, utána az Eötvös Loránd Tudományeg. bölcsészettudományi karán a XX. sz.-i m. irodalomtörténeti tanszék tanszékvezető tanára. 1930-tól kezdődően számos lapba dolgozott (Apollo, Athenaeum, Corvina, Diárium, Magyar Csillag, Nyugat, Magyar Nyelv, Az Ország Útja, Szép Szó stb.). Sokat tett József Attila és Ady Endre költői világának megértéséért. M. és világirodalmi tanulmányain túl bírált zenei szakmunkákat írt az ifjúság nevelésének problémáiról. A 20. sz.-i m. irodalom számos problémáját, elméleti-rendszerkérdését tisztázta akadémiai felolvasásaiban, hozzászólásaiban, egy.-i jegyzeteiben s számos tanulmányában. Tudományos tevékenysége mellett szépírói munkásságot is folytatott. A Nyugat harmadik nemzedékének egyik jelentős, egyéni hangú költője és prózaírója volt. (In.: Magyar életrajzi lexikon, www.mek.oszk.hu)

²⁸ Sánta Gábor: „A kiábrándult urbanitás poétája”. In.: Budapesti Negyed. 23. szám, 1999 tavasz, p.21.

²⁹ Szilágyi Ödön: *Kóbor Tamás*. Délibáb, 1928. május 19., p.12-13.

Ekkor a cikkelyűgylekedben már oly óriási mérveket ölt, hogy annak meg nem írása rettentő nemzeti szerencsétlenségnek tűnik fel előtted.

És megírod.”³⁰

Nemcsak *A Hét*-nél írt és tevékenykedett Kóbor Tamás. Írt a *Magyar Hírlap*ba, hamarosan Gajáry Ödön csábította át saját újságjához, a *Magyar Újsághoz* (később közösen alapítanak majd lapot, *Az Újságot*), majd amikor ez megszűnt, a *Pesti Hírlaphoz* szerződött, s ott is maradt haláláig. Neve feltűnt a legtöbb ismert lapban, így a *Vasárnapi Újságban*, *Tolnai Világlapjában*, a *Literatúrában*, a *Magyar Szalonban*, de a bécsi *Panorámában*, a pozsonyi *Képes Hétben*, a New York-i *Népakaratban*, az *Orosházi Közönyben*, vagy a clevelandi *Magyar Hírmondóban* is³¹, ám Kiss József lapjához sohasem lett hűtlen.

Annak ellenére, hogy ilyen jelentős számú lapba írt, szépíróként is rendkívül ismert volt saját korában. Véleményem szerint igazi jelentősége ebben rejlik. Kóbor Tamás nagyszerű publicista, kiváló cikkeket ír, saját hírlapjában, *Az Újságban* megjelenő glosszái, a *Rovás*-ok nagyszerű vezércikk-újítási kísérletek, de mondanivalójának valódi mélysége (a műfajok sajátosságai miatt is) regényeiben és novelláiban mutatkozik meg.

Tárcáit és szépirodalmi műveit olvasva világossá válik, hogy Kóbor Tamás moralista író. Minden írásában hirdeti a szilárd erkölcs fontosságát, mely a tisztességes emberi élet alapja, mely nélkül az egyén menthetetlenül elbukik. Az író múlthatatlan érdeklődéssel vizsgálja az erkölcs normáinak megszegése okozta bukások törvényszerűségeit. Regényeiben az erkölcs különböző nézőpontból történő bemutatására törekedett. Vallotta, hogy kora Budapestjének társadalmában léteznek olyan kényszerítő folyamatok, amelyek a hasonló körülmények között élők többségét nagy valószínűséggel azonos sorsra predesztinálják, ezért is gyakori nála a tipizálás. A privát sorsokban az általánost keresi, mely összeköti az azonos sorsúakat. Első erkölccsel foglalkozó regényében, *A tisztesség nevében* című műben a prostitúció témáját igyekezik körüljárni, de ugyanezt a kérdést feszegeti még több későbbi regényében is (*A csillagok felé*, *Budapest*, *Az élet ára*). Ezekben a művekben bemutatja a züllés megannyi lehetőségét, stációt és végállomását.

A ma már keveset emlegetett író művei közül a Budapest című regény a legismertebb. Köszönhető ez a Pesti Szalon Könyvkiadónak, mely 1993-ban újra kiadta ezt a nagyszerű művet több kortárs korrajzzal együtt (Molnár Ferenc: *Az éhes város*, Harsányi Kálmán: *A kristálynézők*). Ebben a műben már felbukkan a Kóbor Tamásra annyira jellemző hang, a mesébe oltott naturalizmus³², melyet a *Hamupipőke őnagysága* (1911) és az *Aranyhajú Rózsika* (1912) című regényeiben visz művészi tökélyre.³³ Erre utaló jel Éva hibátlan szépsége, Demédy Miklós szinte már túlzottan is férfias külleme, az a tény, hogy Éva bukása nem erkölcsi labilitásának, hanem az Igaz Szerelemnek való engedelmesség következménye, a két szerelmes egymásra találása minden nehézség (feleség, a nagyváros forgataga) ellenére, a titkolózás, az anyós (akinek már személye is a gonosz mostohára emlékezteti az olvasót) ármánya miatti újbóli szakítás, majd, de ez már egyáltalán nem mesébe illő, a bosszú, és a pusztulás, pusztítás.

A regényt először a Légrady testvérek adták ki 1901-ben. *A Hét* egy munkatáéra meleg hangú kritikájában így reflektált a kedvelt munkatárs frissen megjelent műre:

„Sok szemlélet és hosszú meditációk után Kóbor Tamás, íme, reátette a kezét arra a tárgyra, melyhez (...) már régóta közeledik és amelylyel mint mester áll szemben. Miután már annyi részletet gyurt novellába és a különböző genreü³⁴ cikkek széles körfogatú seregébe: most az egészet fogja által és a budapesti töredékek után a magyar főváros egyetemes biográfiáját írja. Szellemének természetes kiválóan jelöli erre a feladatra, munkái pedig (...) előkészületek ehhez a vállalkozáshoz. Kóbor Tamás mindenkifelett kritikai elme, aki (...) főleg az erkölcsi problémák perspektívájában jeleníti meg maga előtt a dolgokat és ennek a moralista természetnek alig kínálkozhat alkalmasabb és gazdagabb tárgy, mint mi, a hirtelen fejlődéssel járó belső convulsióktól³⁵ lázas fővárosunk; eddigi munkái pedig ugyszolván mindmegannyi részletkritikák Budapest életjelenségeiről. (...) Így felkészülve lép Budapest életének komplexuma elé. A Hét olvasói tudják, mily pompás erővel győzi feladatát, mert Budapest regénye az ő szemök láttára növekedett azzá a fényes monográfiává, amilyennek most könyv formájában reprezentálja magát. És ha a hétről-hétre való folytatásokban érezték és méltányolták a részletek igazságát, most, hogy a regény kötetbe fűzve kerül az olvasó elé, nyilván láthatjuk és dicsérhetjük a conceptio³⁶ nagyságát. (...) Valahány budapesti ember van, mind megtalálja magát ebben a könyvben de a szereplők és

³⁰ *A Hét. Politikai és irodalmi szemle. 1890-1899.* Válogatás. Szerk: Fábri Anna és Steinert Ágota. Budapest, Magvető Könyvkiadó, 1978. p. 70-72. Megjelent *A Hét* századik számában.

³¹ Sánta Gábor: „*A kiábrándult urbanitás poétája*”. In.: Budapesti Negyed. 23. szám, 1999 tavasz, p.16.

³² Rónay László. In.: Kóbor Tamás: *Aranyhajú Rózsika*. Budapest, Argumentum Kiadó, 2003. utószó, p.212.

³³ Ettől a rá annyira jellemző írásmódtól a leginkább a *Pók Ádám hetvenhét élete* (1923) című műben távolodik el. Ebben a műben főhősnője (egy egyszerű budapesti tanítónő) kifejezetten csúnya és ránézésre jelentéktelen alak.

³⁴ A genre szó jelentése az irodalomban életkép.

³⁵ Convulsio = görcsök

³⁶ a művész elgondolása, ötlete készülő művének eszmei mondanivalójáról és formaszervezetéről.

cselekvők listája még nem fedezi a budapesti típusok teljességét. Bizonyos, hogy vannak a magyar fővárosnak jellegzetes alakjai lent is meg fönt is, akik hiányoznak Kóbor Tamás könyvéből, vannak más milieuk is (...); de ami a hiányzó reprezentánsokat³⁷ illeti, ezekre nézve Kóbor Tamás fenntartja magának a kiegészítés alkalmát azzal a figyelmeztetéssel, hogy ciklust tervez. (...) Moralista lévén, a jelenségek erkölcsi mivoltát vizsgálja, (...) amit megragad, csak arra szolgál, hogy a megnyilvánulások mögött munkáló erkölcsi tényezőket láthassa.

Feltárja a prostitúciót, mely a vér lázongásából vagy a léha könnyelműségből táplálkozik, de még inkább azt, amely a nagyvárosi élet specifikus terméke és abból születik, hogy a szegénység és a gazdagság mezével takarja belső nyomorúságát. Alig van város, melynek annyira általános karakteristikója³⁸ volna ez, mint Budapestnek, amely valójában egy nagy hazugságon épül. (...) Senki ezt (...) részletesebben nem elemezte, mint Kóbor Tamás és innen fakad az indulgentia³⁹, melylyel regényében bukott hősnőjének valósággal becsülést juttat. Különbséget tesz az ember és viszonyok között és akármennyire rossz szálakból fonódik a sorsa, nem hagy kétséget a lélek értékes volta felől. A megértés révén így válik ki Kóbor tamásánál a terhelő adathalmazból a felmentő ítélet, mely, ha nem is általános, de súlyában annál nyomatékosabb.”⁴⁰

A regény a helyszín rövid bemutatása után in medias res kezdődik, minden előzmény a szereplők gondolataiból, egy-egy párbeszédből, vagy az író egy-egy elejtett megjegyzéséből válik ismertté. A cselekmény több szálon fut: egyrészt megismerjük a Dermák család (Éva, húga Sári, öccse, Jani és édesanyjuk) életét és életviszonyait, másrészt bepillanthatunk a Kömley és a Demédy család mindennapjaiba. Mivel valamennyi esemény Budapesten játszódik, így a főváros századfordulós hétköznapjairól is képet kapunk, közben pedig megismerjük nemcsak az előkelőbb hölgyek szalonjainak hangulatát, de az utca hölgyeinek sorsát is. A regény két világa (arisztokraták és szegények) között Éva és Miklós szerelme az egyedüli kapocs. Bár néha azt a hitet kelti bennünk az író (például a szobalányból úriasszonnyá lett szép Bellágné esetében), hogy a két világ közt van, vagy legalábbis lehet átjárás, a végén rá kell ébrednünk, hogy erről szó sincs, a szakadék áthidalhatatlan. (Bellágnét is csak feleségül vette az öreg Bellág, de soha el nem vitte magával sem sétálni, sem színházba, sem társaságba, ahogy mostohalányai sem felejtik el neki, hogy valaha a szobalányuk volt). A két főszereplő közti kapocs sem elég erős ahhoz, hogy felemelje Évát. Nem is lehet elég erős, mivel szerelmük nem egyforma: Demédy az első szakítás pillanatában jön arra rá, hogy Éva őt valóban, igaz szerelemmel szerette⁴¹, az olvasó azt is tudja, hogy Demédy házassága óta minden anyagi nehézsége ellenére sem volt Éva senkinek sem a szeretője, kapcsolatuk idején pedig végig hű maradt Miklóshoz, ami társnőiről nem mondhatunk el. Mindeközben ő a férfi számára nem volt több kalandnál, szórakozásnál, szükségletnél.⁴² Az események a két világ között hullámoznak, és noha fel-feltűnik egy-egy szereplő nem saját világában, valójában nem merül abba bele, így nem jut el a másik mélyebb megértéséig. (Bellágné soha nem lesz úriasszony, ahogy Demédy sem fogja fel, mi küldi a szegény lányokat, köztük hajdani szerelmét is az utcára.) Egyedüli kivétel talán éppen a naiv ám mindenre rendkívül érzékenyen reagáló Olga lehet, aki, mikor Éva feltárja előtte a szegénység mocsarát, a végsőkig megretten, még azt is felveti, hogy Évának, a hajdani szeretőnek több joga lenne Demédy feleségeként élni, mint neki.⁴³

Szerkezetét tekintve a regény két részre oszlik. Az első részben megismerjük a szereplőket, addigi sorsukat, döntéseiket aktuális élethelyzetükben, és valamennyire gondolkodásukat is. A második részben teljesül be valamennyi szereplő sorsa. A mű ezen felosztásából következik, hogy az első részben jobban megismerjük Budapestet a Koronaherceg utcán keresztül bemutatva, míg a második részben (az orfeumélet bemutatását leszámítva) inkább a szereplők magánéletének bonyodalmaival találkozunk (Demédy és Demédyne szerelmi történetének alakulása, Webston tönkremenetele, Éva bosszúja, Jani öngyilkossága). Erre a szerkezetre az egyes fejezetcímek is utalnak: míg az első részben Éva és Az államtitkár címek mellett az író külön fejezetet szán a koronaherceg utcának, vagy a találkozásnak, addig a második részben a fejezetek címei az egyes szereplők nevei. Az elbeszélés szerkezete is megváltozik a második részben, míg az első kötetben az események egymásba fonódva futnak, addig a másodikban párhuzamosan haladunk a végkifejlet felé, egyik szál a másikkal csak szükséges esetekben találkozik. (Például Sárika történetét elejétől a végéig törés nélkül olvashatjuk, és csak később, egy másik fejezetben találunk egy jelenetet, ahol Éva megemlíti az államtitkárnak a történeteket. Dermák Jani is töretlenül halad halála felé, egyedül ott tudjuk nagyjából kiszámolni, mikor történnek vele a sorsdöntő

³⁷ képviselőket

³⁸ jellemvonása, jellemző képe

³⁹ elnézés, megbocsátás

⁴⁰ In.: *A Hét*, 1901. január 27. (XII. évf., 4. szám), p. 61-62.

⁴¹ „... látta maga előtt a gyönyörű, sugár, erős leányt, akit csak szakításuk órájában ismert meg valóban. Ekkor látta csak, hogy éva szereti is őt, s ami neki csak léha szeretkezés volt, az ennek a lánynak szíve tragédiája.” In.: Kóbor Tamás: Budapest. Budapest, Pesti Szalon Könyvkiadó, 1993., p. 115. Az oldalszámok a továbbiakban erre a kiadásra utalnak.

⁴² „... csak szükséges kalandja voltam fiatalember korában, és fölösleges mulatsága azután.” (p. 363.)

⁴³ „El akarod venni? (...) Joga van hozzá (...), több joga, mint nekem, mert ő volt az elsőm, mert sokkal különb nálam, mert jobban is szereted.” p. 364. (kiemelés tőlem)

események, amikor Éva beküldi őt a méltóságoshoz, hogy beszélni akar vele, és a párbeszédéből megtudjuk, hogy Olga már beteg.)

A szereplőket vizsgálva azt kell látnunk, hogy kevés köztük a valóban kirajzolt alak. Jellemfejlődésük gyakran minden előzmény nélküli, vagy hiányos. (Éppen Deméndyről, a férfi főszereplőről derül ki minden előzmény nélkül, hogy gondolkodása éppenséggel „köznap” és „nyomorúságos” (p. 365.), bár előtte lovagiasnak és nemes lelkűnek ismertük meg.) Megdöbbenő módon a leghitelesebb szereplő éppen az egyik mellékszereplő, Éva öccse, Jani. Ő képviseli az abszolút jót a regényben. Szorgalmas, szegény fiú, aki naivságában párja lehetne Demédyné Kömley Olgának. Ebben a fiúban, annak ellenére, hogy látja nővére életmódját, fel sem merül, hogy az ne volna tisztességes. Hisz abban, hogy Demédy egy nap elveszi testvérét, és amikor ez nem következik be, de az utcán találkozik az államtitkárral, gyanútlanul adja át annak kétszínű üzenetét este Évának: „És mondja meg Évának, hogy a régi barátsággal gondolok rá – tudja, úgy mondja neki, a régi barátsággal, s meglátogattam volna, ha a mamájuk nem haragudnék rám” (p. 139.). A későbbi szövegből az is kiderül, hogy régen is őt használták fel közvetítőnek, és ez a sors vár rá a kibékülés után is. Jellemző naivságára, hogy mikor a sokat emlegetett szép Bellágnét olvasni tanítja, s az kísérletet tesz elcsábítására, ő egyáltalán nem veszi a lapot. Halálosan beleszeret a nőbe, de ez az érzés annyira elemeli a földtől, hogy a felé küldött jeleket nem veszi észre, amikor pedig a nő megcsókolja, végképp összezavarodik, s úgy érzi, ő maga is bűnössé vált.⁴⁴ Amikor az események előrehaladtával világossá válik előtte, hogy Éva Demédy szeretője volt, a Dunának megy, beleugrik, és meghal. Tette nem meglepő, becsületességéből, vívódásaiból egyenesen következik ez a végkimenetel.

Nagyszerűen vannak megrajzolva az utca lányai, különösen Kovacsecsics Mariska alakja. Ez a hölgy bájjai révén eléri, hogy egy külföldi úr, bizonyos Webston beleszeressen, majd elvegye feleségül. Mivel a hölgy asszonyként sem lett hűségesebb, mint volt leány korában, a férfi tönkremegy a házasság hónapjai alatt, kétségei felemészti, gyöttri az állandó féltékenység, elhanyagolja munkáját, és csak felesége figyelésével foglalkozik, aki mindeközben kacagva csinál bolondot belőle, és taszítja a teljes lelki és anyagi tönkremenetelbe. Mikor pedig a férfi végleg tönkrement, kacagva hagyja el: „Én férjhez mentem Alfrédhoz, hogy eltartson engem. Luxus voltam neki, amelyet csak addig engedhet meg magának, amíg pénze van. A pénze elfogyott, tönkrement, mi közöm most neked a szegény emberhez? Azonkívül még csaló is, aki sikkasztott, beszenyezte a nevet, melyet én viselek, s ha a szülei magukra nem vállalták volna a kárt, börtönbe is kerül. Így hazavitték Angliába, én meg itt maradtam. Nem vagyok bolond, hogy egy sikkasztóval éljek tovább vagy eltemessem magamat, mert becsapott, mikor gazdagabbnak mutatta magát, mint amilyen!” (p. 308.) Az író összekötő szövegeiben és megjegyzéseiben érzékelteti, hogy nem Mariska szemlélete különbözik a többi ilyen életmódot folytató lány felfogásától, hanem Éva az, aki másként él. Társnői a különbséget nem tudják megnevezni, Mariska különösnek, sokan pedig gőgösnek tartják. Az olvasó azonban tudja, hogy Éva kezdetben azért más, mint a többi, mert ő tiszta szerelemből adta magát oda a férfinak (éppen ezért ő magát tisztességesnek érzi), s csak kevéssel a kibékülés után, mikor ráébred, mennyire nem számít a férfinak, válik a szerelem koldusává.

Fontos szereplő Mariska férje, Webston úr, aki külföldről jött idegenként foglalja össze az író véleményét a fővárosról, és a férfi nő viszonyáról. A regény elején így beszél a városról: „... ez a Budapest rettentő város az idegenre. A külföldi ember itt menthetetlenül elpusztul, tönkreteszi az éjjeli élet meg az utcai ismerettség.” (p. 100.) Később pedig így jellemzi a férfi-nő kapcsolatot: „A férfiak rontják a leányokat, a leányok rontják a férfiakat. (...) Egymás pusztítására teremtett bennünket az Isten. (...) minden férfiáldozatra jut egy nőáldozat, s a vége az lesz, hogy nem marad senki, mert a szerelem Isten csapása.” (p. 225.) Az angol férfi keserű szavait sorsa is alátámasztja (emiatt okkal gyanakodhatunk arra, hogy ez az szereplő az író különösen kedves alakja, talán szócsöve is): számára valóban Isten csapása volt az a szerelem, mely Mariskához fűzte, és a város, melybe boldogulni érkezett, valóban felemésztette őt.

A legellentétesebb alak Demédy felesége, Olga. Jellemfordulása egészen váratlan, minden előzményt nélkülöz. Ő –, akit a regény folyamán mint irreálisan naiv, gyermeki és ártatlan lényt ábrázol Kóbor Tamás – miután megtudja azt, hogy férje megcsalta, olyan rafinált viselkedéssel és virtuóz párbeszéddel bosszulja meg férjét, ami a legintellektuálisabb, és legravaszabb hösnőnek (aki ebben a könyvben éppen Kömley báróné, Olga anyja) is dicséretére válna. Ez az előkészítetlen jellembeli fordulat a regény cselekménye szempontjából gyakorlatilag funkciótlan, így ismét arra kell gondolnunk, hogy az író szócsökként használva a kis államtitkárnét, vele mondatja el a kor, vagy még inkább a saját véleményét a házasságról. Amikor azonban az asszonyka találkozik Dermák Évával, már nem szócső többé, hanem az író füle: ő az, aki meghallgatja és meghallja Éva (és vele együtt az összes bukott lány) panaszát: „Menjen az utcára, méltóságos asszonyom, ezrivel látja ott a leányokat, romlottak, romlottabbak, mint én. Azért, hogy maguk, gazdagok, tisztességesek lehessenek. Az urak, akik önöknek sima udvariassággal és válogatott finomsággal bókolnak, a szegények között valóságos durva kocsisok. A pénzüikkel kísértésbe viszik a szegényeket, a tekintélyükkel zsarolják, az előkelőségükkel erőszakolnak. Mit? Nagyra tartják a becsületet és jobban örülnek egy gyöngye szegény lánynak, mint tíz becsületesnek. A férfiaknak szüksége van ránk, azért kell pusztulnunk. És pusztulunk is, maholnap nem lesz már

⁴⁴ „... bűnös ő is, nagyon bűnös, és nincs joga hozzá, hogy másokat elítéljen. (p. 225.)

szegény asszony, aki szegény gyermeket szülne.” (p. 363.) Kóbor mondanivalójának esszenciája ez a pár sor. Ezt támasztja alá a regény utolsó oldala is: itt látjuk Évával, aki a löversenyen találkozik Deméndyvel (felesége, gyermeke már meghaltak), aki egy másik hölgy társaságában mulat. Újabb lány került bele a „az erkölcsi pocsolyába” (p. 253.), ahogy főhősnőnk sem tud kikerülni onnan, folytatja azt az életet, melybe az államtitkár oldalán, annak kedvéért belekezdett. „Hát így – gondolta Éva –, persze hogy így. A felesége a sírban, ahová ő vitte, de élni csak muszáj. Úgy, mint nekem – gondolta utána.” (p. 378.)

Éva sorsát olvasva láthatjuk azt, amire Kóbor Tamás mindig igyekezett felhívni a figyelmet: azok, akik áldozatul esnek Budapest kielégíthetetlen prostitúciós igényeinek, senkitől sem várhatnak irgalmat, vagy bocsánatot. Igaz ugyan, hogy a fővárosban az erkölcs nem jó üzlet, de aki a pénz, a várható jólét, könnyebb megélhetés miatt lemond róla, az mérhetetlen árat fizet: soha vissza nem kerülhet az erényesek közé. Akiket egyszer becstelennek kiáltanak ki, azoknak nincs irgalom, örökre elvesznek a társadalom szemében. Nincs, aki igazságot szolgáltatson nekik, előttük már nincs visszaút, és remény sincs számukra.

A regényben feldolgozott téma nem újkeltű. Az író először egy 1896-ban, *A Hétben* megjelent, *A Tavasz* című novellában dolgozta fel a Dermák család történetét. Megismerve mindkét írást, meglepően sok hasonló vonást fedezünk fel. A legszembevetőbb természetesen az azonos név: a Dermák családnév használata. Szintén azonosak a család körülményei: Dermákné férje, aki a jólétet biztosította meghalt, az asszonyra maradván a háztartás minden gondja, rájuk szakad a nyomor.⁴⁵ Különbség az, hogy a novellában csak egy gyermekről van szó, Pauláról, míg a regényben, tudjuk jól, három gyermek sorsát ismerjük meg: Évát, Sáriét, és Janiét. Éva és Paula alakja szinte tökéletesen megegyezik: mindketten mesébe illően szépek, és szeretik a szép ruhát. A csábító alakja ugyan más (a regényben az államtitkár, a novellában egy idős festő), a hajlam a bukásra, és a bukás azonban közös. Legjobban az anya alakja, és az anya-lány viszony hasonlít a alkotásban: mindkét Dermákné (annak ellenére, hogy sejtí, honnan és miből van) mindig elteszi a pénzt, amit a lány hazahoz. Mindkét anya kedves, ha érkezik a pénz, és goromba akkor, ha úgy érzi, bármi veszélybe sodorja a könnyű megélhetési forrást. (A *Budapestben* Dermákné nem védi lánya vacsoráját, amikor az nem hoz pénzt haza, szapulja, nyelvel vele.⁴⁶ Ugyanígy *A Tavaszban*: az anya megfedi a Paulát, mikor elmeséli: nem hagyta, hogy a művész megcsókolja.⁴⁷) A lányok pedig engedelmesen szerzik a pénzt, nemcsak maguknak, hanem otthonra is: Éva keresetéből fizeti az anyja a házbért, szerez vacsorát, amikor pedig ketten maradnak, az ő keres nagyobb lakást, és ő teremti elő elegáns életre valót.⁴⁸ Ugyanígy Paula esetében: a lány pénzből fogadnak új cselédet, vesznek új garnitúrát, öltöznek szép ruhákban.⁴⁹ Az anyák tudják, miből telik a magasabb életszínvonalra, mégis

⁴⁵ „Amikor olyan fiatal voltam, mint te, úri módhoz szoktam, gondtalan, boldog és szép voltam. A ti fenntartásokban vénültem meg.” – mondja Dermákné a *Budapestben* (p. 228.), és Éva: „Mikor én olyan fiatal voltam, mint most Sári, lakkos cipőben és selyemharisnyában jártam iskolába, jómódú úri leányok voltak a barátnőim, s magam is úri életben nevelődtem. Ha az ember egyszer már belenevelődött a magasabb igényekbe, bajos egy szép napon azt mondani neki: mától fogva pedig szegény leszel.” (p. 229.) És *A Tavaszban*: „Özvegy Dermák Antalné köt harisnyákat, köt meleg alsóingeket, s amilyen szorgalmas a gépe kattogása, éppoly szorgalmasan pereg a nyelve is. Az ura adóvégrehajtó volt, s meghalt, mielőtt nyugdíjképes lett volna. Az özvegyre rászakadt a nyomorúság, nagy dicsőségére az elmúlt szép napoknak, miket a kötőgép mellett szőtt emlékek nábobí pompába öltöztetnek. Az ember nem is hinné, hogy egy adóvégrehajtó milyen fejedelmi módon képes eltartani a családját, ha nem hallaná a leghitelesebb forrásból, a nyomorban maradt özvegy szájából. A két szoba meg az előszoba, amiből a lakásuk állt, a fénynek és a kényelemnek múzeuma volt. S a cseléd, amit akkor tartott, meg a kis pesztonka, aki a Paulácska kocsiját tolta, egész udvartartássá nőtte ki magát az egy szobából és konyhából álló nyomorúság fészkében” (p. 35-38.)

⁴⁶ „Szégyenszemre összeállt azzal az emberrel, azzal a gazemberrel, és köpte a markát, hogy méltóságos asszony lesz belőle. Hogyisne, lekenyerezte magát egypár ronggyal, s msot abban henceg. Pedig még a legutolsó leány is többet vasalhat ki a férfiakból.” – veti lánya szemére az anya, mire Éva ezzel így replikázik: „Nagyon jól megértettem, mi rejlik az erkölcsös korholás alatt. Te akarsz az utcára küldeni, hogy pénzt szerezzek, aminthogy édes kedves lányod voltam, amíg pénzt hoztam.” (p. 75-76.)

⁴⁷ „– Oktondi vagy – szolt –, hiszen az nagyon lehetséges, hogy csak tréfált. Egy ilyen öreg úr, aki olyan, mint az orvos, és viaszabúkról is fest, hogy vetemedhetnék igazán ilyesmire? De, persze, mindig mondtam, hogy a hiúságod majd egyszer romlásod lesz. Hogyne, a kisasszony mindjárt arra gondol, hogy szerelmesek belé! S otthagyja a jó keresetet meg tönkreteszi azt a szép képet, amelyen olyan sokat festett a szegény művész.” (p. 35-38.)

⁴⁸ „Egy hét leforgása alatt Éva vadonatúj, kábítóan divatos toalett birtokában volt. Csak erre volt szüksége. És telt mindenre: új lakásra, új bútorra, tandíjra a színésziskolában.” (p. 375.)

⁴⁹ „A kötőgép most már nem kattogott oly szorgalmasan, mint azelőtt. A szorgalom eme hanyatlásával megnövekedett a kényelem is a házban. Egy maszatos, tót cselédet fogadtak s díványt vásároltak, zöld bevonattal s ugyanolyan fotelekkel.” (p. 35-38.)

elhitetik magukkal, hogy mindez így van jól, így tisztességes.⁵⁰ A lánya bukását (elő)segítő anya képe több Kóbor Tamás regényben is felmerül: így például *A csillagok felé* címűben Öringerné vaksága egyengeti a lány útját (csak a véletlen, és a gáláns, vakon szerelmes unokaöcs menti meg Rizát), vagy *Az élet árán*ban, ahol az anya (és vele együtt az egész család) úgy tekint rá, „mintha szegény paraszt egyetlen tehéncskéje”⁵¹ lenne, és elvárják tőle, hogy nemcsak boldogságát, de tisztességét is feláldozza értük, ezzel fizetve meg azt a pénzt, amit beleöltek taníttatásába. (Ebben a regényben a bukástól a lányt a halál menti meg.)

A Budapestet és az író többi regényét, novelláját olvasva, látva a bennük ábrázolt, különböző családokból származó és különböző álmokat hajszoló lányok tragédiáját, mindenképpen egyet kell értenünk azzal, amit *A Hétt*ben olvasható, fentebb már idézett kritika zárómondataként ír a kritikus:

„Valamikor kutfő lesz ez a könyv Budapest erkölcsének történetírója számára és amit mond, annak igazsága mellett az a reálismerés tesz tanuvallomást, melylyel a valóság képét látjuk benne.”⁵²

Kóbor Tamás: A tisztesség nevében

Saját korában, a századforduló idején rendkívül jelentős, ám napjainkra elfeledett író, Kóbor Tamás (1867-1943) egyik legmeggrázóbb regénye *A tisztesség nevében*. Ez a mű az író prostitúcióval foglalkozó írásai közé tartozik, olvasása közben azonban megismerünk egy nagylelkű nőt, egy tisztalelkű gróft, egy cinikus orvost, egy velejéig romlott férfit, egy őszinte cselédet, több kokottot, és egy, a végletekig korrupt és kegyetlen világot.

Az író ezen alkotása is magában hordozza művészetének jellemzőit: a dickensi valóságábrázolás, tételesség és a magával ragadó történetmondás remek elegye. Már az első mondatok után belekerülünk a regény világába, ott találjuk magunkat a századforduló Budapestjének Uri-utcájában a csikorgó decemberi hidegben, este hét órakor egy fiatal férfi mellett, aki a hideg ellenére is nyitott, világos felöltőt visel. Az úr Hernyány György, a Hernyányok családjának utolsó sarja, aki azért öltözött ilyen lengén, mert téli kabátja nincs. Abban a pillanatban, amikor mi vele találkozunk, gyötri az éhség, ám neki egyetlen krajcárja sincs vacsorára. Az evésen kívül másra gondolni sem bír, elhatározza, hogy utoljára úri módra megvacsorál, majd föbe lövi magát. Megpillant egy fejedelmi nőt (hamarosan kiderül, hogy ő Szepesi Flóra, a Budapest-szerzte ismert, kiváló ismeretiségekkel rendelkező gyönyörű és gazdag kokott), utána ered, és leszólítja: vele akarja tölteni utolsó estéjét. Ám amikor az rápillant, felismeri arcán az éhség jeleit, megszánja, megvacsoráltatja, ezzel megmenti az életét, melyet aztán a férfi felajánl neki. Ne higgyük azonban, hogy hálából, mindössze így akar pénzhez jutni. És jól számít. Elhitei a szerelmes Flórával, hogy elveszi feleségül, hagyja, hogy az kapcsolatai révén elérje, hogy képviselő legyen, átadja neki vidéki birtokát, miközben a világgal azt hiteti el, hogy ő tartja ki a nőt. Amikor pedig az ellenzék egy tagja megkeresi, pénzt és unokahúga kezét ajánlja neki, hogy áttájon az ő táborukba, habozás nélkül megteszi ezt, otthagya és aljas módon becsapva Flórát, valamint Helley gróft, ki támogatta őt politikai karrierjében. A Kóbor Tamás írta regényekre jellemzően itt sincs boldog végkifejlet: Flóra öngyilkos lesz, és Hernyány György sem tudja jóra fordítani a nőtől és a felesége révén szerzett vagyont: menthetetlenül elzúllik, felesége elhagyja, ő maga pedig megöli magát, ahogy azt a regény elején is tervezte.

A regény egyik feszültségét az adja, hogy mindazokról, akiket a világ nagyra tart, vagy elismer, (Hernyány, a felesége, Vucsetics Oszkár képviselő, aki az előbbi megvesztegette, és akiről egy elejtett mondatban kiderül, hogy egy időben Flóra szeretője volt) kiderül, mennyire méltatlanok az elismerésre, míg azok, akiket a világ lenéz, igazán értékes emberek. (Helley, akit idealista bolondnak néznek, Flóra, akiről azt tartják, hogy „... a Flóra csókja forró és a keze mélyen nyúl a szeretője zsebébe”⁵³, és ha egy férfi a rabja lesz, a csőd szélére juttatja).

Az egyik főszereplő, Flóra bukása klasszikus történet: adott egy fiatal lány, aki éhes és megveszik, ahogy azonban a nő elmeséli a történetet, az megrázó:

„Hadd mondjam el Önnek nyíltan, hogy mikor itt láttam önt, éhesen, a halál szélén s táplálkozott abból, amivel én terítettem asztalát, kaján káröröm izgatott fel. Mert én gyűlölöm a férfiakat, azokat a büszke és lelketlen teremtetéseket, akiknek én csak a bestialitásukat ismertem meg. Gyűlölöm őket, mert a rabszolgájuk vagyok, mert becstelen vagyok az ő lelketlenségük révén. Engem egy ember szedett föl az utcán, úgy, mint én Önt. Öt napja, hogy nem ettem, lázban voltam, és akaratom megtört. Addig védekeztem a bűn ellen, de míg

⁵⁰ „A derék asszonyosság úgy érezte, hogyha sok csapás is érte, sokat kellett is nyomorognia, mégsem élt hiába. Lám, a legkedvesebb leánya ünnepelt művésznő. Mert Dermákné elhitei magával, hogy ezt a nagy jólétet a művészet szerzi meg.” (p. 376.)

⁵¹ Kóbor Tamás: *Az élet ára*. Budapest, A Magyar Kereskedelmi Közlöny Hírlap- és Könyvkiadó Vállalat kiadása., p. 33.

⁵² In.: *A Hétt*, 1901. január 27. (XII. évf., 4. szám), p. 62.

⁵³ Kóbor Tamás: *A tisztesség nevében*. Budapest, A Magyar Kereskedelmi Közlöny Hírlap- és Könyvkiadó Vállalat Kiadása., é.n., p. 33. Az oldalszámok a továbbiakban erre a kiadásra utalnak.

ezelőtt ellent tudtam állni a csillogó gyémántnak, most megtántorított egy szelet sonka. Valami szegény ördög, egy orvosnövendék szedett föl. A lakására vitt és sonkával etetett. S a nyomorult rögtön megvette rajtam a jutalmat, rajtam, a lázbetegen, aki ezt se tudtam, mi történik már velem. Hát nem bestialitás ez? S másnap ismét az utcán voltam s kérdeztem magamtól: hát érdemes bevárni, míg ismét az éhenhaláshoz közel leszek? Hiszen nekem már nincs veszteni valóm. A becsületesem megvették rajtam husz krajcáron! (...) S most nézzen végig rajtam. Tetőtől-talpig nagyvilági nőt lát maga előtt. (...) Van palotám, van fogatom. Ünnepelnek. S mind ebben a gazdagságban nincs egy rongy sem, amit nem a becsületesemmel fizettem volna meg.” (p. 8-9.)

Flóra elbeszéléséből azt is megtudjuk, hogy megfogadta, tönkreteszi a férfiakat, akik őt ide juttatták, és sokat bizony tönkre is tett. De hogy Flóra valójában nem romlott, és nem is kegyetlen, ott látjuk, amilyen önzetlenül szereti a férfit, akit megmentett, amilyen önzetlenül megtesz mindent, ami csak tőle telik, hogy annak útját egyengesse. Flóra nagylelkűségét akkor látjuk meg igazán, amikor egy este, midőn Hernyány magára hagyta, végiggondolja helyzetét, és ráébred, hogy nem mehet hozzá Györgyhöz:

„Neki is kötelessége van: megóvni a szeretett férfit minden bajtól. És büne, hogy csak magára gondolt, hogy a mutatózó megváltástól megvakítva nem gondolt eléggé Hernyányra. Nem, nem szabad ezt az áldozatot elfogadni, hiszen mind a ketten szenvednének tőle. Lám, a Hernyány kedvetlensége, sajátos tompultsága s amit eddig szeretetlenségnek, kegyetlenségnek vélt, tán már e szenvedés jelenségei. El kell tűrnie, hogy akárki bizalmasan, trágárul beszéljen a menyasszonyával, kezét kell szoritania emberekkel, akiknek karjaiból került ki. Lehet-e férfitől ilyen áldozatot kívánni?

Hernyány este visszatér. Le fog borulni előtte és bocsánatot kér tőle balgató álmaiért. Feloldja adott szava alól és inkább meghal, semhogy engedne neki. A szerelmük marad a régi és a régi maradjon a viszonyuk is.” (p. 70-71.)

A gondolatsor elolvasása után különösen erősen érezzük Hernyány György végtelen aljasságát és gonoszságát, aki ezen az estén jegyzi el magát egy gazdag lánnyal és bánik el vérlázító módon Flórával. Ahogy Kóbor Tamás előre jelzi: „De Hernyány (...) kemény harcra készülődött, mikor egyszerű lemondást talált volna.” (p. 71.) A férfi két levelet ír a nőnek, melyek hatására Flóra átmegy a szomszédos kastélyba, és felháborodottan elmondja a valóságot a képviselő előtt, aki azonban nem hisz neki. Hiszen ő csak egy kokott: „Nyugodtan barátom, nyugodtan, ez a hölgy nem sérthet meg senkit.” (p. 80.)

A nő ezután súlyosan megbetegszik, közel kerül a halálhoz. A sors és az író különös iróniája, hogy éppen az ápolja, aki elindította őt azon az úton, mely eddig vezetett: a hajdani orvosnövendék. Flóra végül felépül, találkozik még egyszer Hernyány Györggyel, akit egy rövid időre visszacsábít magához, hogy bosszút álljon:

„- Szeretsz?

- Szeretlek.

- És velem jössz?

- Veled!

- Igen, elhagyod a feleséged és velem jössz. Ujból szeretjük egymást, ujból boldogok leszünk, te is, meg én is, csókolod az ajkamat, a vállamat én is csókollak. Emlékszel még a csókomra?

És oda hajolt hozzá és lehellelte perzselte az arcát. Ez több volt, mint aminek a Hernyány ellen tudott állani. A vére felforr és karjaiba kapta az asszonyt és csókba fulva dadogta:

- Mindent, mindent, amit akarsz.

- És Flóra a két keze közé fogta a fejét, úgy rebegte:

- Te édes, te drága, te – nyomorult.”

Majd kilöki a karjaiból, s belöki felesége karjaiba: bosszút állt. De a feleség nem bántódik meg, csak kacag. Egy pillanatra sem háborodik fel azon, hogy más karjaiban látta az urát. Hogy is háborodnék? Hiszen méltó párja Hernyány Györgynek! Ezt Flóra azonnal át is látja:

„Nos, Hernyány György, akkor nyugodt szívvel engedlek át a sorsodnak. Megtaláltad a párodát, amely hozzád illik, igazad volt, ennek ellent nem állhattál. De jusson eszedbe, ha majd ez az asszony fog engem megbosszulni, hogy én ezt megjósoltam neked. Most befejeztem veled számadásomat, mivel ez az asszony fogja azt beteljesíteni.” (p. 109.)

De Flóra nemcsak a számadást fejezte be, az életet is be akarja fejezni. Elmegy egy kis hegyi faluba, ahol végül öngyilkos lesz: leveti magát a mennyországból a pokolba: „ugy hívják azt a fekete barlangot, melyből a Rajna ered. A turisták sohasem mulasztják el, hogy föl ne menjenek a mennyországba, hogy lenézhessenek a pokolba” (p. 110.) – mondják a helyiek, és nem tudják, hogy Flóra a valóságos pokolból ugorott le és ki az örök békeességbe.

Az regény egyik legérdekesebb alakja az orvos, aki ápolta és még korábban elcsábította Flórát. Emlékezzünk Flóra elbeszélésére arról, hogyan is lett ő kokott:

„Addig védekeztem a bűn ellen, hogy míg ezelőtt ellent tudtam állni a csillogó gyémántnak, most megtántorított egy szelet sonka. Valami szegény ördög, egy orvosnövendék szedett föl. A lakására vitt és sonkával etetett. S a nyomorult rögtön megvette rajtam a jutalmat, rajtam, a lázbetegen, aki ezt se tudtam, mi történik már velem. Hát nem bestialitás ez? S másnap ismét az utcán voltam s kérdeztem magamtól: hát érdemes

bevárni, míg ismét az éhenhaláshoz közel leszek? Hiszen nekem már nincs veszteni valóm. A becsületemet megvették rajtam husz krajcáron.” (p. 9.)

Ez az orvosnövendék volt dr. Bertalan Péter, vagy ahogy nevezni szokták, Hiéna Péter, Hernyány György ívócimborája. Ő a regény legellentétebb alakja. Ellenszenves, mégis szimpatikus egyszerre. Megvetjük, mert ő volt az, aki elcsábította Flórát, megvetjük a züllött életmódja miatt, de meghökkenünk éleslátásán, találó, éles, ironikus megjegyzésein. Nagyon is tisztán látja a többiek gyengeségét, de a sajátját is, és nézeteinek mindig hangot is ad. Egy átmulatott éjszaka után így beszél a lumpolásról két „barátjának”, Hernyány Györgynek és Alvinczynak, aki költőnek vallja magát:

„Én mondom, Bertalan Péter, avagy Hiéna Péter, hogy hármunk közül csak nekem van jussom ehhez az élethez, melyet ti is folytattok. Mert ti hitványságból éltek így, én pedig meggyőződésből s mivel a fizikumom ráutal. Ti gyatraságból, mulatni vágyásból lumpoltok és üresfejűségből vagytok lelkiismeretlenek. Én nálam ez kultusz, az egyéniségem, a gondolkodásom következménye. És mondhatom, kedves fiam, ha holnap a szemétdombon, vagy az akasztófán pusztulok el, én egy csöppet sem fogom csodálni.” (p. 56.)

Az események fordultával meglátjuk irtalmasabb oldalát is, de az ő irtalma is furcsán gúnyos. Amikor Helley gróf Flórához hívja őt (azt beszélük ugyanis, hogy ő az egyetlen, aki a sír széléről hozza vissza betegeit), kitarótán, bár önmagához hüen végtelen cinizmussal ápolja a nőt:

„(...) vigyázta a beteg minden lélegzetét, beadogatta neki az orvosságot, maga váltogatta a borogatásokat s közben elfogyasztott vagy öt üveg pezsgőt s egyre évelődött Katival, aki a világerő sem tágitott volna. Ugy őrizte éjszaka a doktort is, akitől félt, mivel magának az ördögnek nézte.” (p. 92.)

Amikor Flóra végre felgyógyul, ő az, aki elmeséli neki, mi történt (természetesen kellő iróniával fűszerezve), és foglalja össze a nő jelenlegi helyzetét:

„Lássa, kedves Flórika, maga most nem tudja, mit fog csinálni, ami természetes is. A réginek felcsapni, ahhoz maga, fájdalom, már túlságosan jó. Viszont, ahogy a dolog most áll, arra sem fanyalodhatik, hogy remete életet éljen. Ez két esztendő alatt megölné. (...) Folytatja a régi életmódját és újra megtollasodik? Szerencsétlenségére beleesett már az erény, mint a moly a drága bundába, s ez a moly megenné magát, minél jobban mulat. (...) Magának férjhez kellene mennie. (...) legyen a feleségem.” (p. 97-98.) – mondja a jó doktor, és Flóra elborzadva az ajánlattól és helyzetének ily tömör összefoglalásától, megérti, hogy számára nincs menekvés. Ebben a pillanatban békülnek meg ők ketten:

„Amit ön ellenem vétett, azt jóvá tette a mai kegyetlen kúrájával. Nem gyűlölöm többé, a számlánk ki van egyenlítve, én megbocsátok magának.” A regény utolsó, szomorú lapjain kettejük jelenete a legszebb jelent. Ahogy olvassuk a doktor beszédét, és kettejük párbeszédét, meglátjuk, hogy az, akit a regény első oldalain a leggonoszabb és legaljasabb férfinak tartottunk, valójában nem gonosz, és nem aljas, csak cinikus, és én legalább úgy érzem, hogy cinizmusa mögött végtelenül elhagyatott és szomorú. Az mindenestre kiderül, hogy neki legalább van szíve, nem úgy, mint másik főhősünknek, Hernyány Györgynek.

Hernyány György ősi családja, a Hernyány család valamikor egy rendkívül gazdag család volt, innen ered a család társadalmi tisztelete. Ők maguk sejtették ugyan a bukást (a vagyon elvesztését), járt ugyanis egy mondás közöttük: „amikor a Vágon leuszik a Hernyányok utolsó tutaja, az utolsó Hernyány akkor lövi magát föbe.” (p. 1.) Ezt a tutajt éppen a mi főhősünk úsztatta le a Vágon egy évvel a történet kezdete előtt, de, amint látjuk, még most is ott sétál az Úri utcán. Az a társaság, melyben ő forog, mit sem sejt anyagi körülményeiről, vagy ha sejtenek is valamit, nem kérdezősködnek, éppen a családi háttér miatt. Ahogy Kóbor Tamás jellemzi ezt a helyzetet: „annak a harmincezer holdnak a javarészét már György apja vesztette el kártyán, a fiára csak annyi maradt, hogy legyen jogcíme adósságokat csinálni és semmit se dolgozni.” (p. 1.) György úr így is tesz, amíg lehet, de eljut a kritikus pontig, amikor az öngyilkosságot fontolgatja. Ekkor találkozik Flórával. A nő felismeri rajta az éhség jeleit, magával viszi, megvacsoráltatja, beszédbe egyedik vele, elmeséli saját sorsát. Itt következik be a fordulat. Egészen eddig a pillanatig hittük azt, hogy Hernyány György egy felelőtlen fiatalember, ki több pénzt szór, mint amennyire lehetősége volna, de nem velejéig gonosz. Kóbor Tamás néhány mondatban felvillantja előttünk lelke mélységeit (ha nem is teljes mélységét: a legsötétebb bugyrokot a regény olvasása közben ismerjük csak meg):

„Hernyány György ekkor magához tért már. Egy pillanat alatt tisztában volt a helyzettel. Az a sajátságos, erőteljes jellemtelenség volt meg benne, hogy a pillanat követelményéhez illő magatartást tudott magára parancsolni. Ugyanaz a képesség, melylyel a hamis kártyán kapott gavallér megsértett becsületét emlegeti és a pisztolya csöve elé állítja leleplezőjét.” (p. 8.)

És a következő, még inkább jellemző pillanat, ahol az író nagyszerűen nem az elbeszélő oldaláról mutatja be a hőst, hanem átfutó gondolatait ragadja meg, és mutatja meg nekünk:

„Hernyány György úgy érezte, mintha valami ütés érte volna a szívét. Nézte ezt a hatalmas, lángoló szépséget, amint magából kikelve, egy Semiramis kegyetlenségével vért emleget. Milyen asszony! Milyen temperamentum!

Aztán a másik gondolat:

- Csak volna pénzem.

Majd a harmadik:

- Hátha nem is kell?

S ennél maradt.” (p. 10., kiemelés tőlem)

A bemutatásra a koronát az első fejezet legvégén teszi fel a koronát Kóbor Tamás:

„Hernyány György másnap délben drága bundában, vastag szivarral a szájában, állított be a rendes kávéházba, ahol tegnap még borraivalót sem tudott adni. Összegazemberezte a pincért, aki neki pikolókat hitelezett s hencegő, hányaveti hangon, csakugy foghegyről, beszélt barátaival. Szidta az időt, hogy olyan langyosra fordult s veszélyezteti a jégpályát, unottan nézegette az ujságot, hogy mit adnak az Orfeumban. Olyan volt, mint ezelőtt két hónappal, mikor egyetlen estén verte el az utolsó uzsorakölcsönt. Barátjai kérdésére, hogy honnan e hirtelen gazdagság, unottan válaszolt:

- Uri embernek mindig van módja az uri élethez.

Majd egyszerre, minden apropos nélkül, megjegyezte:

- Gyerekek, pompás szeretőt csíptem magamnak. Sokba kerül ugyan, de megéri. Valódi Vénusz.” (p.

11.)

Az olvasó pedig pontosan tudja, hogy akinek ez a multság sokba kerül, az Flóra, és azt is sejtí immár, hogy Hernyány György minden, csak nem úriember, mindössze nemesi származású. A regény kezdetét látva azt gondolnánk, Hernyány György ennyiben marad, kitartatja magát Szepesi Flórával, és miközben a nő pénzén tékozva él, elhiteti a világgal, hogy ő fizet neki. Hamarosan kiderül azonban, hogy Kóbor Tamás minden emberek legaljassabbikát kívánja bemutatni nekünk: kihasználja azt, hogy Flóra (hosszabb vonakodás után) beleszeret, elhiteti vele, hogy elveszi feleségül (tudja jól, hogy minden nőnek, egy demimonde-nak pedig különösen, a házasság ígérete a legjobb csali), noha titokban ő is arra számít, hogy a nő elutasítja: Flóra „Forró, édes könnyek között engedte át magát Hernyány csókjainak, aki nem nyomhatott el egészen egy fanyar mosolyt, mert biztosan számított a Flóra ellenállására.” (p. 29.) Természetesen maga sem gondolja komolyan, hogy egyszer ebből a házasságból bármi is lesz:

„Ami a Flórával való házasságot illeti, annyira sem gondolt vele, hogy ne akarta volna megkötni.

Egyáltalán nem törődött vele, mint könnyelmű adós az adósságával, melynek határozott lejárata nincs. Néha, amikor együtt ültek, eszébe jutott, álomszerűen:

- A feleségem lesz? Ugyan, ugyan, szinte hihetetlen.

Majd olykor, mikor Flóra mosolyogva, odaadóan elébe sietett, valami unalom félet érzett. A csókjaival jóllakott már, lanyhán vizionozta ölelését s ilyenkor gondolá:

- Nőül vegyem, mikor már most is meguntam?

Majd utána gondolta:

- Elvégre is, egyre megy.” (p. 41.)

Elfogadja a nő bácsligeti birtokát, de ezt is álságosan teszi: a nő megkéri, hogy el sem olvasva egy papírt, írja azt alá. Ő természetesen rögtön alá is írja, arra gondolván, hogy „Legfőlebb egy váltó, melyet ő eszkomptál majd.” (p. 36.) Flóra, a naiv természetesen ezt a tettet a végtelen szerelem jeleként fogja fel. Ezután a nő bevallja, mit íratott alá vele, Hernyány úgy tesz, mintha haragudna és neheze érne elfogadni az ajándékot, közben azonban egészen más gondolatai vannak:

„- Földbirtokos már volnék, (...) vajjon mennyit ér meg ez a Bácsliget?

Szórazottan forgatván az írást, azt is megtudta belőle.

- Százhuzezer forint, kezdetnek elég.” (p. 37.)

Később hagyja, hogy barátai úgy higgyék, ő vette meg a birtokot rengeteg pénzért, ahogy azt a hiedelmüket sem javítja ki, hogy ő tartja ki a nőt, nem pedig fordítva. Hernyány György egyik legvisszataszítóbb vonása az, hogy elhallgatja a valóságot, ahogyan a tévedéseket sem javítja ki:

„- ...a Flóra csókja forró és a keze mélyen nyúl a szeretője zsebébe. Vigyázz, hogy maradjon benne annyi, amennyiből a mai költségedet megfizethessed. Revolverre válót majd ő ad, elég nagylelkű hozzá.

- Az igaz, hogy nem olcsó, hencegett Hernyány. De eb, aki bánja.” (p. 33.)

Néha ugyan felmerül benne, hogy ebből adódhat némi probléma, de ez iránti aggodalmait – könnyelmű természet lévén – gyorsan lerázza:

„Egy pillanatig sem érezte magában élete, jómódja és szerelme szégyenteljes voltát, csak ahogy robogó fiakkeréről leszállt a jégpályán s jókedvű üdvözlést váltott barátaival, ugy homályosan gondolta:

- Ha megtudnák, bizonyosan diszkvalifikálnának. De hát nem fogják megtudni.” (p. 12.)

Flóra kapcsolatait felhasználva eléri, hogy képviselő legyen, de természetesen a nő érdekeire hivatkozik: „Györgynek előbb rendeznie kell a viszonyait. Azt mondja, valami akar lenni előbb, hogy méltó helyet biztosítson nekem a társaságban.” – meséli Flóra barátjának, Helley grófnak, akitől a mandátum megszerzését kéri. Láthatjuk, mennyire találó Kóbor Tamás jellemzése hősünkről:

„Úgy járt silány, kapzsi célja után, hogy akivel csak találkozott, nemzeti hősnek nézte.” (p. 39.)

Hamarosan az is kiderül, milyen nagyot tévedett az, aki Hernyány Györgyöt csak egy pillanatra is nemzeti hősnek tartotta. Amint jön egy ajánlat az ellenzékűtől, és felkínálják neki a főispáni pozíciót, valamint egy jelentős hozománnyal rendelkező lányt („Mint a friss barack és magja is van, vagy egy milliót érő.” (p. 67.)), Hernyány György megfélemedezik állítólagos politikai elveiről és két kézzel kap a nagy vagyon után. Mindez

természetesen Flóra háta mögött történik Hernyány Györgyöt emiatt túlzottan nem bántja a lelkiismerete, viszont rettentően fél. Fél, mégpedig attól, hogy mi lesz, ha két szék között a pad alá esik? Elhatározza hát, hogy addig hitegeti Flórát, míg meg nem történik az esküvője. A sors azonban másként rendel: amikor György úr elmegy, hogy megismerkedjen jövőendő arájával, este nem tér vissza Flórához, hanem ír neki egy levelet, mely szerint sokan vannak, és nem szabadulhat. Flóra azonban eddigre tudja a levél kézbesítőtől, hogy a szűk családon kívül nincs ott senki más, sejtí, hogy valami nincs rendben. Másnap reggel új levelet kap, melyben György arra kéri, távozzon a birtokról, mert meg akarja azt mutatni Vucseticséknek (így hívják a jövőendő asszonyka családját). Flóra magánkívül van, maga megy Hernyányhoz, és amikor meghallja, hogy előző este eljegyzés volt a kastélyban, feltárja viszonyukat Vucsetics Oszkár, a menyasszony nagybátyja előtt:

„Nos, én mondom önnek, itt, szemtől-szembe ezzel az emberrel, hogy isten és a világ előtt nekem jogom volt őt jegyesemnek tekinteni, hogy *megvásároltam* őt magamnak – érti? Az utca sarkáról szedtem föl és *megfizettem*. Ez az ember az én kitartott szeretóm volt, amije van, tőlem kapta, amire vitte, általam vitte. S ha büszke családja mocskotalan nevére, egy olyan embernek nem adhat becsületes leányt.” (p. 79.)

A helyzet tragédiája az, hogy a nagybácsi nem hisz a hajdani kokottnak. Hernyány György el tudja hitetni, hogy mindez rágalom, hisz mindenki ismeri Flóra vad és szilaj természetét:

„Milyen vakmerő! Még azt mondja, hogy én voltam az ő kitartott szeretője. Én, én, aki annyit költöttem rá, hogy szinte belebukom, ha még soká tart.” (p. 81.)

Igazságot csak a regény végén szolgált Kóbor Tamás, egészen addig hagyja, hadd higgyen a világ az aljas hős nagyszerűségében, és hagyja, hadd keseregjen az olvasó a világ végtelen igazságtalansága fölött. Az utolsó oldalakon azonban az író igazságot szolgáltat: kiderül, hogy Hernyány György nemcsak aljas, de ostoba is. Hiába szerzi meg magának feleségül a milliomos Vucsetics Ilonát (aki egyébként tisztességben méltó párja urának), nem sikerül jót teremtenie a hatalmas vagyomból:

„Alakja lett az éjféli életnek, de alig egy fél esztendő múlva már senki sem emlékezett reá, mint a parlament Cató Censoriusára. Ugy elolvadt a dicsősége, ahogy keletkezett, Egy pár éjjeli botrány vetette mindössze föl néha a nevét, egyebekben nem törődött vele senki sem.

Felesége, akit szintén botrányos viselkedése miatt a familia kitagadott, pénzzé tette minden vagyonát és egy darabig a doktorral mulatott. Majd külföldre utazott és nyoma veszett. Mondják, hogy Monte-Carloban elvesztette vagyona javát és színésznőnek csapott fel. A hírek kvadráltak mivoltához, minden valószínűség szerint igazat beszéltek.” (p. 127-128.)

Amikor pedig nyomorúságában Hiéna Péterhez fordul, az mosolyogva utasítja el:

„Ha még egy kísérletet teszel, hogy az én dolgaimba beleavatkozzál, mesélek a világnak egy igen elmés emberről, aki egy asszony szeretője volt és kifosztván őt minden vagyonából, a halálba kergette.” (p. 126.)

Így szolgáltat igazságot az élet és Kóbor Tamás, és jut végső nyomorúságra Hernyány György, aki előtt nem marad más választás, mint beleölni magát a Dunába, ahogy azt a regény legelején is tervezte. Ekkor teszi fel az író a koronát a silány férfi jellemzésére a holttestet boncoló züllött orvos szájába adva a végső ítéletet:

„Nem találom, nem találom! A matériában semmi sincs abból a gonoszságból, ami ebben az emberben lakozott.” (p. 130.)

Ebben a regényben, ahogy több regényében is (A csillagok felé, Budapest, Az élet ára) a prostitúció kérdését igyekszik körüljárni az író. Többször idéztem már Flóra történetét arról, hogyan bukott el. Az író a nő szájába adva mondja el véleményét, mely szerint a nő előtt, ha éhes, nincs más út, csak a bukás, vagy az éhenhalás:

„A férfi, ha éhes, lop, vagy golyót röpít az agyába, a nő – azt megváltják lelketlen jötevők.”

Ha pedig már „megváltották”, akkor semmi esélye nincs arra, hogy még egyszer visszakérüljön az erény és a tisztesség útjára. Akiket egyszer becsútelennek kiáltanak ki, azoknak nincs irgalom, örökre elvesznek a társadalom szemében. Nincs, aki igazságot szolgáltasson nekik, előttük már nincs visszaút, és remény sincs számukra. Az, aki elbukott, a társadalom kinasztította lesz, legyen akármilyen jó, legyen akár jobb, és értékesebb ember, mint az, aki nem lett nyilvánosan kokott. A regényben a legjobb példa erre Ilona és Flóra párhuzama. Flóra elbukott, és nyíltan kokott lett, a saját csókjaiból gazdagodott meg. Emiatt a képmutató társadalom, melyben él, mélyen megveti:

„Nyugodtan barátom, nyugodtan, *ez a hölgy nem sérthet meg senkit*” (p. 80.; kiemelés tőlem) -- mondja Vucsetics Oszkár, Flóra volt szeretője.

„Önre és társaira, kedves *kisasszony*, egy becsületes asszony nem lehet féltékeny.” – mondja Ilona, aki pedig maga sem az a szentéletű lány („a leánya neveléséből látnivaló, milyen volt ő ifjúkorában. A Bácska leghírhedtebb asszonya, mint ahogy Ilonának is ilyen volt a hire s ha eljegyzésének hire megy majd a megyében, Hernyányt kaján részvét fogja környékezni.” (p. 82.), őt azonban mégsem sújtja senki megvetésével, mert nyíltan nem tett semmit. Ez a regény, s benne Flóra sorsa ugyanazt sugallja, amit több, a prostitúcióval foglalkozó regénye is: azok, akik a „tisztességes társadalom” tagjai, bizonyos fokig szintén felelősek azért, hogy ezek a lányok ide jutottak. Ezt ki is mondatja a Budapest című regény főhősnőjével, Dermák Évával:

„Menjen az utcára, méltóságos asszonyom, ezrivel látja ott a leányokat, romlottak, romlottabbak, mint én. Azért, hogy maguk, gazdagok, tisztességesek lehessenek. Az urak, akik önöknek síma udvariassággal és

válogatott finomsággal bókolnak, a szegények között valóságos durva kocsisok. A pénzüikkel kísértésbe viszik a szegényeket, a tekintélyükkel zsarolják, az előkelőségükkel erőszakolnak. Mit? Nagyra tartják a becsületet és jobban örülnek egy gyöngye szegény lánynak, mint tíz becsületesnek. A férfiaknak szüksége van ránk, azért kell pusztulnunk. És pusztulunk is, maholnap nem lesz már szegény asszony, aki szegény gyermeket szülne.”⁵⁴

Szomorú egy regény ez, nem is lehet vidám. Hiába szolgáltat igazságot az író, és veszejt el a végtelenségig aljas Hernyány Györgyöt, még sincs happy end. Talán éppen azért, mert az író a végsőkig moralista, nem lehet jó vége ennek a történetnek. Hiába szimpatizálunk Flórával, Kóbor őt is halálra ítéli, egyszerűen nem ad boldogságot annak, aki ilyen, vagy olyan okok miatt elbukik. Nem is adhat, hiszen ő a társadalom valódi arcát akarja bemutatni, és valóban nem találunk rá példát (legalábbis nem sokat), hogy egy kokott aztán tisztességes polgárásszonyként öregedjen meg, akit tisztelettel emleget az utókora. Véleményem szerint ez a szomorú sorssal Kóbor Tamás meg akarja mutatni az őt olvasó korabeli polgárlánykáknak, hogy milyen veszélyes letérni az erény rögzös újáról: hiába igyekeznek megjavulni az ember, amikor már nincs szüksége a pénzre, mert van belőle bőven, ám nagy szüksége lenne a tisztességre, egyrészt azért, hogy befogadja őt a társadalom, másrészt azért, hogy saját maga boldog lehessen, erre nincs esély. Az író prostitúcióval foglalkozó regényeiben az a nagyszerű, hogy miközben reális képet fest a századforduló társadalmáról (óhatatlanul felmerül a kérdés: csak a századfordulóról?), leckét is ad arról, hogy merre ne menjünk. Mindezt úgy teszi, hogy nem érezzük prédikációnak, amit ír. Véleményét nem kényszeríti rá az olvasóra, maguk ítélünk, és magunk hozunk döntést. Ebben nyilvánvalóan sokat segít az a szenttelen hang, mely az író sajátosan egyedi hangja. Kóbor Tamás nem tetszeleg a mindentudó író szerepében, és nem ítéli el kívülről alakjait. Ritkán tesz hozzá a szereplők gondolataihoz bármiféle megjegyzést (ez későbbi regényeire különösen igaz, itt néha még elő-előfordul egy-egy író közbeszúrás, mely terelgeti gondolatainkat), hagyja, hogy gondolataik, szavaik és tetteik alapján az olvasó levonja róluk a végső következtetését. Emiatt az írói jellemvonás miatt különösen üdítő olvasni Kóbor Tamást. Szenttelen hangja, a mindennapi beszédhez közelálló írásmódja, és szófordulatai miatt a mai ember szívéhez is közelálló író lehetne, ha jobban ismernénk. Miközben Jókai hősnői sóhajtoznak, és gyakran egészen egyszerű gondolataikat a többszörösen összetett mondatokban fejezik ki, Kóbor szereplői egyszerűen, átlagember módján fogalmaznak, így mondanivalójukra is jobban odafigyelünk, hiszen hozzánk hasonló egyszerűembereknek érezzük őket. Stílusának ezen egyszerűsége és hűvös távolságtartása, valamint témaválasztása engem, a 21. század olvasóját éppúgy elbűvöl, ahogy elbűvölte és megnyerte korának olvasóközönségét is.

Kóbor Tamás írásaiban az a nagyszerű, hogy úgy tudja bemutatni azokat az alakokat, akiket a társadalom megvet, hogy bennünk nem merül fel a megvetés árnya sem. Sajnáljuk őket, meglátjuk esendő voltukat, latolgatni kezdjük, lenne-e esélyünk nekünk ilyen helyzetben, meg tudnánk-e maradni az erény rögzös útján? Olvasva műveit, elszorul a szívünk, látva azt a társadalmat, mely hagyta, hogy életek törjenek ketté, és fiatal lányok százai menjenek tönkre. És közben önkéntelenül befurakszik az olvasó fejébe az a gondolat, hogy mennyire hasonlít az a társadalom, a mi társadalmunkra, felmerül, vajon van-e lényeges különbség a kettő között, történt-e ezen a téren bármiféle haladás az elmúlt száz évben? Ha őszinték vagyunk magunkhoz, azt kell látnunk, hogy a századforduló Budapestje, és napjaink Budapestje bizony nem sokban különbözik, az erkölcsök tekintetében, és az ítélkezni tudásban egész biztosan nem. Emiatt tartom különösen fontosnak, hogy ápoljuk Kóbor Tamás írói hagyatékát: ha ismerjük a hibákat, a beteg város, társadalom betegséget, gyógyítani is tudjuk. És Kóbor Tamásnál, Budapest regényírójánál⁵⁵ jobban senki sem tárta fel ennek a városnak a fekélyeit.

Fenákel Judit: Az elhallgatás

Fenákel Judit napjaink egy olyan írónője, akiről a magyar olvasók nem akarnak tudomást venni, és közben nem is sejtik, micsoda értékeket hagynak olvasatlanul. Én magam férjemtől kaptam meg egyik könyvét, mikor első gyermekünkkel ágyban, párnák közt, pihenve töltöttem a szülés utáni első hat hetet, és mint minden olvasni szerető mama, én is felhasználtam ezt az időt arra, hogy éjjel-nappal olvassak. A nevezetes és kedves emlékü könyv két regényt foglal magába: *A kékezüst hölgyet* és *Az elhallgatás* címűt. Mikor letettem a Novella Kiadó ezen kiadványát, tudtam, kincset találtam, és ezentúl Fenákel Judit rajongó leszek. Így is történt. Mániákusan kezdtem el felkutatni és falni könyveit, és valamennyit élveztem. Mikor pedig úgy alakult az életem, hogy lehetőségem nyílt irodalmi szalont tartani, az elsők között hívtam meg, legyen a vendégem. Az az este felejthetetlen élmény maradt nemcsak nekem, de az őt hallgató olvasóknak is. Nagyszerű asszonyt ismerhettünk meg személyében.

Ki is Fenákel Judit? 1936-ban született Budapesten. Szülei néhány hónapos korában Endrődre költöztek apai nagyanyjához anyagi gondjaik miatt. Judit itt végezte iskoláit is, és noha jól tanult, legjobban a szünidőt szerette, ilyenkor ugyanis vele volt unokanővére, Gergely Ágnes - a későbbi költő, író. Képzelt játékbirodalmuk

⁵⁴ Kóbor Tamás: *Budapest*. Pesti Szalon Könyvkiadó, Budapest, 1993. p. 363.

⁵⁵ Krúdy Gyula nevezte őt így.

emlékeit nemrég „négykezes” könyvbe írták. A *Hajtogatós*⁵⁶ felidéztek az egykori nyarakat, a közösen kitalált „trottyországbéli” kalandokat. Az erősen katolikus faluban éri el őket a zsidóüldözés, a gettósítás. Csak Judit és édesanyja éli túl a megpróbáltatásokat, édesapja Köszezen éhen hal. Ők ketten nem tudnak megélni, ezért Szegedre mennek. Judit a város tanítóképzőjében érettségizett. A József Attila Tudományegyetemre nem vették fel, a lány a tanárképzőbe került magyar-történelem szakra. 1956 után végül elvégezhetette az egyetem magyar szakát, ott ismerte meg férjét, gyerekei itt születtek. A tanári pályát is Szegeden kezdte el - és hagyta abba, holott imádott tanítani. Mondogatja azóta is: egyetlen írása sem okozott annyi örömet, mint egy jól sikerült magyaróra. Csak hát akkoriban megalázó volt pedagógusnak lenni. Budapestre 1972-ben került fel, a Nők Lapjához hívták munkatársnak. Tizenhat év után, 1988-ban hagyta ott a hetilapot Fenákel Judit. A Családi Lapnál lett olvasószerkesztő, de a rendszerváltás utáni újságírásban már nem vett részt. Mondanivalóit azóta inkább regényeiben, novelláiban fogalmazta meg.

„Ha kinyitom az íróasztalamat -- nem teszem gyakran -- mindig kezembe akad valami kéziratféle. Azt se tudom, mikor, miért írtam. Én ugyanis grafomán vagyok, akkor is firkálok, ha reményem sincs a megjelenésre. Nem másnak, nekem van rá szükségem, hogy megírjam, ami kikíváncozik belőlem. Aztán majd csak lesz belőle valami. Vagy nem. Írás közben nem ábrándozom a publikálásról, az ilyesmi megbénítja az ember tollát. Márpedig -- ki van próbálva --, ha megbénul a tollam, jön az utálatos, nyúlós depresszió. Tehát írok. Minden nap legalább egy mondatot.”⁵⁷

Fenákel Judit egy olyan író, akiről napjainkban hajlamosak vagyunk megfélemezni, de ezt igen rosszul tesszük. Egy barátnőm⁵⁸, őt hallva, majd éppen a fent említett könyvet elolvasva, azt mondta, azért szerette meg az írónőt, mert úgy ír, mint egy hétköznapi ember, és úgy beszél, mint egy író. Én magam különlegesnek tartom Fenákel Juditot. Néhány évvel ezelőtt, mikor Párizsban tanultam, elmentem egy Renoir-kiállításra, ahol többek között a szobrász rajzait, skicceit is bemutatták. Rácsodálkoztam arra a híresen finom vonalvezetésre, melyről felismerjük a neves művész lélegzetelállító szobrait. Ez a finomság, könnyedség és végtelen tisztaság a rajzokon híven tükröződött. Mikor először kezdtem el Fenákel Juditot olvasni, egy pillanatra felöltött bennem Renoir egyik rajzának az emléke. Az írónő mondatai olyan kegyesek, finomak, nőies vonalvezetésűek és könnyedek voltak, mint azon a rajzon az aláhanyatló kéz. Fenákel Juditot olvasni igazi élvezet. Amellett, hogy megvan benne ez a bizonyos nőies könnyedség, mondanivalója nem leegyszerűsített. Olyan dolgokat mesél el a világról, vagy olyan oldalról mutatja be azt, amely oldalt csak egy érett nő láthat, éppen ezért élvezetes olvasmány lehet egy férfinak, aki meg akarja ismerni a női gondolkodást, egy fiatal lánynak, aki egyfajta érettségre vágyik, de egy érett asszonynak is, aki fel szeretne sóhajtani, hogy ezt ő is éppen így gondolta, de nem tudta ilyen szépen, ilyen szabatosan megfogalmazni. Fenákel Judit legnagyobb erénye a szépség. Úgy ír, ahogy Gundel Károly főz, vagy Renoir rajzol és szobrot alkot. Abszolút egyedi, különleges, pikáns – és ínycseknek való. Minden szava a helyén van, és nincs olyan mondata, melyet elhagyhatnánk. Írásai úgy vannak megkomponálva, mint egy tökéletesen összeállított étel. Olvasása pedig olyan élvezetet nyújt, mint keveseké. Azért súlyos hiba nem olvasni őt, mert korunkban kevés olyan nőíró van, aki nem feltűnési vágyból, magamutogatásból vagy ki tudja, miért ír. Ő nem magát akarja a kirakatba tenni, nála nem önmagán van a hangsúly, hanem a mondanivalón. Amikor arról faggattam, nőírónak tartja-e magát, így válaszolt:

„Valamikor régen, nagyon megsértődtem azon, ha nőírónak tituláltak. Addig tartott ez, amíg meg nem született a fiam. Akkor rájöttem, hogy valami olyat tudok a világról, amit még Tolsztoj sem tudott. És ki írja meg, ha nem én? Van az életnek egy olyan szelete, amit csak egy nő tud megírni, mert csak egy nő éli át. Van néhány olyan zseniális író, mint például Tolsztoj, vagy Németh László, akik bele tudnak bújni a bőrükbe. De több ilyet nem tudnék említeni. Ezért úgy gondoltam, hogy nekem az a feladat, hogy azt a felét írjam meg a világnak, amiről én tudok többet.”⁵⁹

Ezt a törekvését nagyszerűen kivitelezi.

Fenákel Juditot azért is jó olvasni, mert egy egészen egyedi világba csöppenünk általa. Egy-egy téma fel-felbukkan más és más regényében, novellájában is, így hamar otthon érezhetjük magunkat írói világában. Például a fentebb már említett, 2004-ben unokatestvérével, a költő Gergely Ágnessel közösen megjelentetett *Hajtogatós*⁶⁰ című könyvében külön mesél Bikfickéről, aki egy kutya, és a saját fülében lakik. Itt olvashatunk a trottyokról és a pottyokról, a mesevilágról, melyet ők ketten, a két lány alkotott meg a nyári szünetekben. Ez a mesevilág szívszorítóan jelenik meg *Az elhallgatásban*. Itt Forgács Juli, azelőtt Kellner Juli a munkatáborban barátnőjével, Benjamin Lenkével alkotja meg Trottyországot a trottyokkal, akiknek királya Főkutya, királynője Főmacska, Lolóka pedig a világszép királykisasszony. A regénybeli Juli és Lenke ugyanúgy építették fel ezt a világot, ahogy az életben a gyermek Judit és Ágnes építették: el-elkaptak egy-egy szót, egy-egy félmondatot, és más szaladtak is el, beépítették titkos birodalmukba, gazdagítva vele fantázia-országukat. Ahogy olvasás közben

⁵⁶ Fenákel Judit – Gergely Ágnes: *Hajtogatós*. Budapest, Novella Könyvkiadó, 2004.

⁵⁷ Írófaggató, http://www.konyv7.hu/Docs/2000_15/interfenakelj.htm.

⁵⁸ Pamuki Zsuzsanna Kinga.

⁵⁹ 2007. június 6-án a Lámpafény Irodalmi Szalonban, az Ybl-klub szivarszalonjában.

⁶⁰ Fenákel Judit – Gergely Ágnes: *Hajtogatós*. Budapest, Novella Könyvkiadó, 2004.

találkozunk egy-egy ismert fordulattal, alakokkal, úgy érezzük sajátos, ismert, ám titokzatos világba lépünk be: Fenákel Judit egyedi hangokból, színekből és illatokból összetett írói világába. Éppen *Az elhallgatásban* írja, a főszereplő, Juli szájába adva a mondatot:

„De én életemben először úgy éreztem, hatalmas vagyok. Világot tudok teremteni.”⁶¹

A sokat emlegetett *Az elhallgatás* című regény valójában már másodszor jelent meg: először 1982-ben olvashatták az olvasók a Szépirodalmi Kiadó gondozásában. Beszélgetésünk közben felmerült, hogy ez a könyv már másodszor jelent meg. Erről így beszélt:

„Szeretnék neked mondani valamit a hazugságról. Valaki, aki nagyon közel áll a szívemhez, azt mondta egyszer, hogy abban a rendszerben minden mondat hazugság volt. Ekkor én arra kértem, hogy olvassa el még egyszer a regényt, majd utána megmondom, miért. Elolvasta újra, majd megkérdezte, hogy miért olvastattam újra vele. Megkérdeztem tőle, hogy hol kapott rajta azon, hogy hazudtam. Azt felelte, hogy nem kapott rajta. Ez a könyv először a '80-as évek legelején jelent meg. Most újra megjelentem, azért, hogy megmutassam, hogy akkor sem volt kötelező hazudni. Nem járt érte csokoládé. Nem kapott az ember díjakat, jutalomutazásokat, külföldi utat, semmit. Ottmaradt a határon, a partvonalon. De nem volt kötelező. Ha valaki arra szánta el magát, hogy ő nem, akkor nem állt mögötte, ahogy Déry Tibor írja a Szerlemben a titokrendőr, és nem kényszerítette őt arra, hogy hazudjon. Ezt az újságírásról nem mondanám, a szépirodalomról beszélek most, és azért kértem a kiadót, hogy tegyék ezt *Az elhallgatást* A kékezüst hölgy mellé, hátha rájön valaki, hogy ez a regény 1980-ban született. Jó menség azt mondani, hogy mindenki rá volt kényszerítve a hazugságra, különben ez történt, meg az történt. Az történt, hogy életben hagyták az embert, és semmi más nem jutott. Ez kellemetlen helyzet egy írónak, se díjak, se jutalmak, és nekem sem volt soha két fillérem, hogy azt mondhattam volna, hogy most nem írok az újságba, hanem fél évig csak a szépirodalommal foglalkozok, mert mindig kellett valamilyen civil foglalkozás, ami eltartott engem, és részben a családomat.”⁶²

A könyvben éppen a hazugság a központi elem. Már a kezdet is bonyolult: van egy lány, akit Kellner Julinak hívnak. Zsidó lány, elviszik őt is, szüleit, nagynénjét és unokanővérét is. A lány szülei nem élik túl a történelem viharát, nagynénjéhez kerül, aki úgy dönt újra férjhez megy, egy Forgács Mihály nevű férfihoz, és kéri a lányt, vállalja fel a Forgács nevet. Így lesz Kellner Juliból Forgács Juli, így veszíti el nemcsak szüleit, de a tőlük örökölt nevet is. Aztán elvégzi a tanítóképzőt, tanít egy poros vidéki faluban, majd végre bekerül az egyetemre. Szembesül azzal is, hogy ha zsidónak nem volt könnyű a negyvenes években, akkor örökbefogadott zsidó árva lánynak sem könnyű lenni a hatvanas években (sem korábban, nagyjából az ötvenes évek derekán, amikor először próbált felvételizni az egyetemre):

„– Az ön édesapja, ugyebár, Forgács Mihály?

– A nevelőapám.

– Hogyan?

– Ő nem az édesapám.

– Vagyis örökbe fogadta.

– Igen.

– Ezt nem írta be az önéletrajzába.

– Túlságosan bonyolult lett volna. Ugyanis nekem meghaltak a szüleim. Glück Irma se az édesanyám.

– Ha viszont örökbe fogadták, akkor a valódi szülőkkel nem kell elszámolni.

– Elszámolni?

– Most már mindegy. Tulajdonképpen dicséretes dolog, hogy nem titkol el semmit előlünk. Tehát az édesapja?

– Kellner Frigyes.

– Foglalkozása?

– Maghalt 1944-ben.

– És addig?

– Kereskedő volt. Élelmiszer- és vegyesáru-kereskedő.

– Iiigen? Ez némileg... bennünket úgy tájékoztattak, hogy maga parasztszármazású.

– A nevelőapám. Az ő szülei tévesztettek.

(...) A származásom valahogy mindig gondot okozott nekik. Az egyetemen Miska bácsi paraszt- (kulák?) szüleibe kötöttek bele. Azóta alkalmat adtam rá, hogy kedvük szerint válogassanak. Választhatnak Kellner Frigyes vegyeskereskedő, és Forgács Mihály raktárvezető között.” (p. 230-231.)

Újságíróként találkozik a hatvanas évek kétarcú világával, szembesül azzal, hogy gyakran mást kell írni (mert más várnak), mint a valóság. Erre példaként idézném a könyv egyik jelenetét, melyben a kezdő Forgács Juliát beavatják az újságírás fortélyába, és megtanítják, hogyan kell megírni egy jó, a felső vezetés elvárásainak maximálisan megfelelő cikket:

⁶¹ Fenkel Judit: *Az elhallgatás*. In.: Fenákel Judit: *A kékezüst hölgy*. Budapest, Novella Könyvkiadó, 2005. Az oldalszámok a továbbiakban erre a kiadásra utalnak.

⁶² 2007. június 6-án a Lámpafény Irodalmi Szalonban, az Ybl-klub szivarszalonjában.

„– A legjobb riporterüinktől lesheti el az újságírás tudományát – mondta a főszerkesztő. (...)

– Most pedig – mondta Becski⁶³ – hadd halljam, mi újság maguknál?

Az egyik vezetőfele, nyilván a fontosabb, mert a kávé szervírozó titkárnő az ő szemhunyorítását leste, megreszelte a torkát.

– Hát kérem, innen a területről mi úgy látjuk a helyzetet, hogy a dolgozók becsülettel helytálltak mind a munkában, mind a társadalmi munkában és az egyéb vállalkozásokban. Jól mondom, Fonyó elvtárs?

A vattakabátos fészkelődött kicsit, mert a nevéen szólították, kipréselt egy igent, aztán megint elcsendesedett. Becski sebesen jegyzetelt a füzetben, de csak úgy mellékesen, hisz közben folyton beszélt, még arra is maradt ideje, hogy egy tréfás történetet eleressen. (...) Már kászálódunk, mikor megkérdezte a brigádvezető nevét, Fonyó Antal, nahát, ne mondja, az öcsémet is Antalnak hívják. Fölírta a szakmáját, lakatos, hát persze, igazi férfinak való munka. A brigád nevét, Petőfi Sándor, nocsak, szép dolog, hogy a legnagyobb magyar költőről...

(...)

Az egész látogatás nem tartott tovább negyven percnél.

A riport vagy mi vasárnap jelent meg a reprezentatív hármas oldalon. »A legelsőök között.« Alcím: »Akik nem késlekedtek a vállalásokat teljesíteni.«

»Dagadó izmok, egyenes, nyílt tekintet jellemzi a Petőfi Sándor szocialista brigád vezetőjét. A kézfogásáról felismerem, csakis lakatos lehet a mestersége. (...)«

Egyre izgatottabban olvasom Fonyó Antal vallomását, ami három teljes hasábot töltött meg a vasárnapi számban. Megtudom belőle, hogy már suttyó gyerekként szembeszegült a kizsákmányolással, ahol csak tudott, borsot tört a gyári urak orra alá. Szerencsére mindig akadtak idősebb munkatársak, szervezett munkások, akik a helyes útra vezették, és nem engedték, hogy bedőljön a vezetők hazudozásainak. Ennek köszönheti, hogy a felszabadulás után, és azóta is bíznak benne a munkások, és ő igyekszik megszolgálni a bizalmukat. (...)

A szemem káprázik, vagy ezek ketten még félrevonultak egy kis beszélgetésre. Becski Gergely meghívta a brigádvezetőt egy nagyfröccsre, esetleg egy korsó sörre? Végtére a fehér asztalt nem szabad mellőzni.

Hétfőn bekopogtam a szobájába.

– Kérdeznék valamit.

– Bátran Júlia. Azért vagyunk kollégák, hogy segítsünk egymásnak.

– Ezeket... – mutattam a hármas oldalt – mikor mondta el Fonyó Antal?

– Hogyhogy mikor?

– Este mondta el, vagy másnap?

– Hisz együtt voltunk.

– Azért kérdzem. Mert addig... én legalábbis nem emlékszem.

Fölnevetett. Aztán bizalmasan rásímította a tenyerét a kezemre.

– Higgye el nekem, Júlia, Fonyó Antal ezt mondta volna. Az a nagy dolog, tudja, egy ilyen kevés beszédű ember szeméből kiolvasni a gondolatát.

– És ha tiltakozik?

– Kicsoda?

– Ez a Fonyó Antal.

– Miért tiltakozna? Nem írtam róla semmi sértőt. Csupa olyat írtam, amire büszke lehet, és büszke is, ne féljen. Dagad a melle a büszkeségtől. Ha most bekukucskálna hozzájuk, azt látná, hogy az egész család, a rokonság, a brigádtagok mind a Várkonyi Hírek-et olvassák. Ronggyá olvassák, hogy a Tóni milyen szépen elmondott mindent az újságírónak.” (p. 284-287.)

Júlia, aki egyáltalán nem tudja elfogadni ezt a fajta a világot, ahol ennyire másról kell írni, mint ami a való életben történik, és amely az alapján dönt az emberről, milyen származású, ki volt az apja, és mennyi pénzük volt, és soha nem kérdik, ő maga mit tud, milyen értékei vannak, nem tud élni. Elmenekülni nem tud, ehhez nem elég bátor, nem elég „forradalmár” (ahogy gyerekkori barátnőjéről mondja egyszer), marad tehát. De tiszta és egyenes lelke nem képes elfogadni mindazt, ami a rendszert jellemzi. Nem találván más megoldást, és lehetőséget az elutasításra, elnémul. Ezt a némaságot a szerelem sem tudja feloldani benne. Annyira erős az elutasítás, és az elhallgatni vágyás, hogy semmi le nem rombolhatja már benne a falat, melyet maga köré emel, és amely mögé elrejtőzni vágyik:

„Az a kérdés: akarok-e még valamit közölni a világgal? Vagy bárkivel, aki ezen a világon él.

Körülbelül tíz évvel ezelőtt gondoltam erre először. Addig csak a szájszibbadás, a meghatározatlan időközökben fellépő szájszár, a buta vigyorgás, és a néhány másodpercnyi rövidzárlat. Addig csak éreztem a szervezet tiltakozását, de nem jutottam el a megfogalmazásig.” (p. 232.)

A regény végére eddig is eljut: nem képes többet megszólalni. Amikor az írónővel beszélgettem, megkérdeztem tőle, honnan támadt az az ötlete, hogy elhallgattatja a főszereplőt. Ő így felelt: „Azért némítottam

⁶³ Ő a fent említett legjobb riporter.

el Júliát, mert én is kísértést éreztem magamban, hogy egyszer csak abba hagyom, és ez a sok felesleges beszéd mind eltűnik, vége. Nem tudtam megcsinálni, de megírtam.”⁶⁴ Közös öröm, hogy így történt. Az elnémitás mint megoldás, a regény ezen érdekes vonulata mindenképpen figyelemkeltő, de még inkább az a válasz. Jó néhány éve terjed a világban, és Magyarországon is az a rendkívül erős nosztalgiahullám, mely nemcsak a divaton, de a lakberendezésen, és több író témaválasztásán is nyomot hagy. Ezek a könyvek⁶⁵ mind úgy állítják be éppen azokat az éveket, melyekről Az *elhallgatás* is szól, mintha a legboldogabb egyensúlyban élt volna a társadalom. Nem vitatom, hogy voltak, akik jól érezték magukat abban a rendszerben, bár úgy hiszem, ennek jobbra az volt az oka, hogy az írók akkoriban voltak gyerekek, fiatalok. Az a tény pedig, hogy fiatalok vagyunk, valahogy mindent megszépít, és valahogy minden könnyebbé válik tőle. Fenákel Juditban különösen becsülöm, hogy annak ellenére, hogy ő is abban a korban volt fiatal, ragyogó inettlektusként pontosan látta, sőt, saját bőrén érezte a rendszer visszasságait. Ráadásul annak ellenére, hogy „nem járt érte csokoládé”⁶⁶, meg merté írni mindezt akkor, amikor még egyáltalán nem lehetett tudni, hogyan lesz tovább, lesz-e egyáltalán változás, a 80-as évek legelején. Úgy gondolom, az is rendkívüli, hogy ő éppen abban az évben, amikor elkezdtek megjelenni a nosztalgiaíró könyvek, szemből üszött az árral, és újra kiadatta ezt a regényt, lehetőséget adva a fiatalabb és a nosztalgiahullám által elragadott idősebb olvasóknak arra, hogy megismerjék, vagy ne felejtsek el a másik oldalt. Úgy látszik, Fenákel Judit nemcsak a világ női oldalát, de a világ elfelejtett, vagy elrejtett oldalát is meg akarja mutatni olvasóinak. Teszi mindezt úgy, hogy szereplői hétköznapi emberek, így magunkhoz hasonlóak, közelállónak érezzük őket. Forgács, azelőtt Kellner Júlia esete, élete bármelyikünk élete lehetne, kétségei a mi kétségeink, félelmei a mi félelmeink, döntései a mi döntéseink. Az írónőre ez a fajta szereplő- és témaválasztás a kezdettől jellemző. Második kötetének⁶⁷ fülszövegén a következő sorokat olvashatjuk: „Különösen a hétköznapi emberek egyszerű embereinek sorsa érdekli. Minden írásán átsüt az élmény, a megélt élet frissessége. Az «életes» írás jellemző Fenákel Juditra, aki nem kisebb célt tűzött ki maga elé, mint mai életünk írói fölmérését.”⁶⁸ Talán ezért is szeretjük annyira Fenákel Juditot. Művei „életszagúak”, éppen ezért hitelesek. Szereplői nem affektálnak, érzéseik nem túlzóak, minden megnyilvánulásuk emberi, és a regény keretein belül érthető. Erre az egyik legjellemzőbb rész a regényben a következő:

„Beállt a vonat az állomásra, három-négy tehervagon a szerelvény.

- Erre kell fölszállnunk?

Szomolányi tanár úr nem értette a rémületet a hangomban.

- erre. No és aztán?

Kétszer visszacsúsztam a vagon széléről Még a lábam is tiltakozott, hogy én még egyszer marhavagonban...

(...) Odabent lócák voltak, és az ajtót nem csukták ránk induláskor. Ez egy másik utazás, biztattam magam. Mosolyogni próbáltam, idétlenül sikerült, Kőrös Mari aggodalmasan kérdezte:

- Valami bajod van, Juli?

Harmadszorra már gyakorlottan ugrottam föl a vonatra.

Csak akkor tiltakoztam, amikor Ella néni azt mondta, megfáztok, kislányok, húzzátok be az ajtót.

Az ajtót ne, az ajtónak nyitva kell lenni.” (p. 155.)

Fantasztikus ez a jelenet. Érezzük benne a jéghideg félelmet, pontosan tudjuk, mit érezhetett Juli, akkor is, ha mi magunk ilyet soha nem éltünk át A hang egyszerű, nem hisztérikus, a mondatok jól formáltak, a stílus az élőbeszédhez közeli, mégis benne van egy olyan páni rettegés, melynek nincs párja. Ez az egyszerű, a beszédhez közeli (talán teljesen megegyező) stílus, mely mégis leigazza és megragadja az olvasót a tökéletesen megválogatott, és helyükön lévő szavak végtelen erejével.

A regénynek nemcsak témaválasztása, megjelenésének válogatott időpontja, de szerkezete is egyedülálló: nem kronologikus sorrendben követik egymást az események, ahogy azt megszokhattuk a hagyományos regényeknél, hanem mozaikszerűen váltják egymást: egyszer Juli gyermekkorában vagyunk, a következő pillanatban a vidéki tanítónő korából olvasunk egy-egy epizódot. E miatt a szerkesztésmód miatt lélegzetelállító a regény dinamikája. Az események úgy pörögnek a lapokon, hogy nem tudjuk, de nem is akarjuk kiszakítani magunkat a történetből, faldjuk a lapokat, csak azért, hogy amikor aztán a regény legvégén összeáll a kép, és letisztulva, egyben látjuk az egész történetet, újra az elején üssük fel, és végigolvassuk újra, észrevéve az elrejtett célzásokat, utalásokat, melyekre első olvasásnál vagy nem is figyeltünk fel, vagy melyeknek mögöttes értelmét nem érthettük meg.

Talán az idézett részletekből is látható, Fenákel Judit olvasása nem mindennapi élmény. Köteteinek forgatásával gazdagabbá válunk, olyan oldalát ismerhetjük meg mostani és már letűnt világunknak, melyről

⁶⁴ 2007. június 6-án a Lámpafény Irodalmi Szalonban, az Ybl-klub szivarszalonjában.

⁶⁵ A teljesség igénye nélkül: Dogossy Katalin és Ács Irén: *Azok a jó kis hatvanas évek*. Budapest, Ulpius-Ház Könyvkiadó, 2005., Gál László: „*Csak a szépre...*”, Budapest, Fekete Sas Kiadó, 2005.

⁶⁶ 2007. június 6-án a Lámpafény Irodalmi Szalonban, az Ybl-klub szivarszalonjában.

⁶⁷ B. Fenákel Judit: *Az élet vidám dolog*. Szeged, Tiszatáj-Magvető, 1963.

⁶⁸ B. Fenákel Judit: *Az élet vidám dolog*. Szeged, Tiszatáj-Magvető, 1963., fülszöveg

azelőtt esetleg fogalmunk sem volt. Úgy gondolom, hibát követünk el azzal, hogy nem ismerjük őt eléggé, nem olvassuk alkotásait. Nélküle a magyar irodalom is szegényebb lenne, hiszen a sok nőíró között olyan kevés a valóban kiváló nőíró. Ne sajnáljuk hát az időt, járjunk utána, és olvassuk műveit.